ŞT. ZISSULESCU
Doctor în Filosofie Univ. Berlin

FILOSOFIA FICŢIONALISTĂ
A LUI
H. VAIHINGER

BUCUREŞTI
Editura „TIPARUL UNIVERSITAR", Str. Elie Radu No. 6
1 9 3 9

ŞT. ZISSULESCU
Doctor în Filosofie Univ. Berlin

FILOSOFIA FICŢIONALISTĂ
A LUI
H. VAIHINGER

BUCUREŞTI
Editura „TIPARUL UNIVERSITAR", Str. Elie Radu No. 6
1 9 3 9

PREFAȚĂ

Studiul de față urmărește modestul scop de a prezenta publicului românesc, interesat de problemele filosofice, pe unul dintre gânditorii germani contemporani, H. Vaihinger, *ale cărui idei au depășit de multă vreme granițele culturale ale Germaniei. Cum la noi filosofia sa este aproape necunoscută, iar marele public nu dispune de suficiente cunoștințe de limba germană, pentru a se putea informa direct, ne-am gândit că prin aceasta am putea aduce o modestă contribuție la mișcarea de difuzare a ideilor filosofice contemporane în cercurile celor interesați.*

Lucrarea noastră redă, exclusiv, ideile lui Vaihinger cuprinse în prea cunoscuta lui operă: „Die Philosophie des Als Ob", *întrucât celelalte scrieri ale sale îmbrățișează cu totul alte idei decât cele ce se referă la ficțiune. Fiind prima monografie în românește asupra lui Vaihinger și având de luptat cu multe greutăți de interpretare, lucrarea va avea desigur și lacune; în schimb însă ea va fi un imbold pentru alți cercetători de a relua problema și a duce-o mai departe cu noui forțe. Pentru un moment ea reprezintă totuși ceva.*

Șt. Zissulescu.

Filosofia ficționalistă a lui H. Vaihinger

I.

Date biografice

Un curent filosofic conceput în amurgul veacului scurs și apărut în zorile celui de față, curent ce acuma câteva decenii s'a bucurat de o largă atențiune, dar care astăzi este unanim ignorat, este ficționalismul lui H. Vaihinger, cunoscut și sub denumirea de filosofia lui *„cași când"*. Și totuși această ignorare nu e câtuși de puțin îndreptățită când ne gândim la profunziunea și seriozitatea ideilor cuprinse în această filosofie, precum și la consecințele ei pentru teoria cunoașterii. Născut din sânul pragmatismului, cu intenția unei întemeeri idealiste a acestuia, ficționalismul duce prin consecințele lui la un scepticism total. Inainte însă de a vedea mai amănunțit firul conducător și cauzele cari au dus aci, socotesc necesar a da câteva lămuriri asupra vieții și personalității întemeetorului H. Vaihinger, așa de puțin cunoscut mai ales la noi.

Hans Vaihinger s'a născut la 25 Sept. 1852 la Nehren, aproape de Tübingen în Würtemberg. Studiile şi le-a făcut în trei mari centre germane, audiind şi lucrând la cei mai renumiţi profesori ai vremii. Ele cad între anii 1870-1876 precum urmează: La Tübingen a studiat 8 semestre 1870-74, ocupându-se pe lângă filosofie şi cu studii de filologie clasică, filologie germanică şi arheologie greacă. Dintre profesorii de filosofie de pe atunci audie pe *Sigwart*, în special prelegerile de logică, pe care însă l-a părăsit din cauza concepţiei teleologiste reprezentate de acesta şi care nu erau pe placul lui Vaihinger, apoi pe Liebmann. La Tübingen şi-a trecut chiar examenul de doctorat în 1874 cu lucrarea: *„Die neuren Theorien des Bewusstseins"*, care i-a fost premiată de universitate, dar care a rămas nepublicată, conform regulelor universităţii. La 1875 pleacă la Leipzig unde rămase 2 semestre, audiind în special pe herbartienii *Drobitsch* şi *Struempell*, apoi pe *R. Avenarius* şi *W. Wundt*, care tocmai atunci (1875) venise la Leipzig. Anul următor 1876 studiază la Berlin un singur semestru, audiind în special pe *Ed. Zeller*. De Helmholz, Steinthal şi Lazarus precum şi de Lasson şi Paulsen fu el mai mult sau mai puţin influenţat. Studiile favorite îi fură însă la Berlin Hume şi John Stuart-Mill, care pentru concepţia ficţionalistă erau de o influenţă covârşitoare. In Februarie 1877 obţinu *venia legendi* pe baza raportului favorabil al lui *Laas* şi fu numit docent privat pentru filosofie la universitatea din Strassburg. Ca lucrare

de abilitare a maintat prima parte din *„Philosophie des Als Ob"*, pe care o scrisese în iarna lui 1876/77. La 1883 fu numit profesor extraordinar tot la Strassburg, iar la 1884 fu chemat la Halle unde în 1894 fu ridicat la rangul de profesor ordinar. In 1906 se retrase din învăţământ din causa vederii, care îl părăsise aproape complect, iar la 17 Dec. 1933 muri la Halle ca profesor universitar emeritat.

Operele scrise de Vaihinger sunt următoarele:

1. *Goethe als Ideal universeller Bildung*. Stuttgart, 1875.

2. *Hartmann, Dühring und Lange*. Zur Geschichte der deutschen Philosophie im 19. Jahrhundert. Iserlohn, 1876.

3. *Kommentar zu Kants Kritik der reinen Vernunft*. 2 vol. Stuttgart 1881—1892.

4. *Zu Kants Widerlegung des Idealismus* în „Strassburger Abhandlungen zur Philosophie". Freiburg i. Br. 1884.

5. *Naturforschung und Schule*. Vortrag (gegen Preyer), Köln, 1889.

6. *Die transcendentale Deduktion*. Halle, 1902.

7. *Nietzsche als Philosoph*. Berlin 1902.

8. Dela 1896 edită revista *Kantstudien* (Hamburg iar la 1904 înfiinţă *Kantgesellschaft* cu ocazia aniversării a 100 de ani dela moartea lui Kant.

9. *Die Philosophie in der Staatsprüfung*. 1906.

10. *Die Philosophie des Als Ob*. 1911 (Ediţia 9 şi 10 în 1927)

De remarcat e că la prima ediţie a lui *„Die Phi-*

losophie des Als Ob" s'a dat numai ca editor, spre a vedea reacţia pe care o va străni în cercurile filosofice din Germania şi numai după aceea să iasă la iveală.

II. Punerea problemei

Punctul de plecare al lui Vaihinger este următorul. Cum se face că noi obținem rezultate corecte, deși operăm cu reprezentări conștient false? Operăm cu „atomi", deși știm că conceptul nostru de atom e arbitrar și fals; operăm cu „infinitul mic", deși știm că e o noțiune falsă și contradictorie; în vieața practică admitem „libertatea voinței" ca bază necesară ordinei sociale și juridice, deși aceasta este din punct de vedere logic un non-sens; în religie păstrăm o mulțime de reprezentări false, deși suntem convinși de falsitatea lor. Ceeace e însă și mai curios e faptul că, deși aceste noțiuni sunt false, operăm totuși cu succes, mergând direct la scop. Parvenim în domeniul teoretic, practic și religios la ceva exact pe baza și cu ajutorul falsului. Peste tot, *lucrăm cu ficțiuni, cași când ar fi realități*. Ce sunt deci aceste ficțiuni?

Punctul de plecare și imboldul către asemenea întrebări l-a găsit Vaihinger la mulți dintre înaintașii săi, desigur sub alte forme și în alte raporturi de idei decât cele expuse de dânsul. *Lotze* este primul care a întrevăzut deosebirea dintre ficțiune și ipoteză, deosebire care în concepția lui Vaihinger joacă

un rol capital şi dela care i s'a luminat întrucâtva problema. Cea mai strălucită lămurire a găsit-o el însă în opera lui Fr. A. Lange: *„Geschichte des Materialismus"*. Tot la el personal a găsit îndemn şi înţelegere pentru problema ficţiunii, căci îl vedem urmărindu-i străduinţele chiar şi pe patul morţii, scriindu-i la 16 Mai 1875: „Deşi o boală grea mă împiedică dela orice corespondenţă, aş dori totuşi să vă exprim în puţine cuvinte completa mea adeziune pentru ideile Dv. Sunt chiar convins că punctul evidenţiat de Dv. va deveni odată o bază a teoriei filosofice a cunoaşterii". Cugetarea lui s'a alimentat şi dela alte isvoare decât cele de mai sus, fapt constatabil şi din urmele lăsate de acestea asupra operii sale, precum şi din propriile mărturii.

Fiind o filosofie ce pune tot mecanismul psihic şi social în scopul acţiunii, este explicabil ca *voluntarismul* să-i fi dat idei preţioase, emanate fie dela Schopenhauer, pe care-l studiase şi admirase foarte mult, fie dela Darwin şi Fichte, fie dela profesorii săi Paulsen şi Wundt.

Un al doilea moment de influenţă îl suferă el dela profesorul său *Avenarius,* care împreună cu *Mach,* reprezentau *curentul biologic în teoria cunoaşterii,* prin care procesele cunoaşterii erau concepute ca funcţiuni ale vieţii şi în consecinţă procesele gândirii ca subordonate legilor proceselor vieţii. Dintre scrierile lui Avenarius a putut utiliza cu folos „Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Prinzip des kleinsten Kraftmasses".

Citirea directă a lui *Nietzsche* îi arată multe asemănări de idei cu ale sale, dându-i curaj să-și scoată opera din pupitru și s'o dea publicității.

Dela pragmatism împrumută ideea existenții unor reprezentări care, deși false din p. d. v. teoretic, pot fi totuși justificate prin veracitatea lor practică. El respinge însă cu dârzenie concepția pragmatismului necritic, după care adevărat este ceeace e util, declarându-se pentru un pragmatism critic, așa cum a fost conceput de *C. S. Peirce* în 1878 și de *F. C. S. Schiller*, adecă ceeace afirmarăm mai sus și care-și are adevărata obârșie la Kant.

Principiul său este o sinteză a tot ce s'a scris până la dânsul în privința aceasta, dându-i numele de *positivism idealist,* deoarece închide în sine atât fapte cât și ideale. E positivism pentrucă își are rădăcinile în ceeace e dat, în conținutul sensațiilor empirice, și e idealism din causă că recunoaște ca ficțiuni folositoare omenirii acele idei născute din necesitățile intelectuale și etice ale omului. In acest positivism idealist sunt reprezentate cele două direcții pe care Kant vroia să le unească în criticismul său și tocmai de aceea va avea viitor, crede Vaihinger, fiindcă unește în sine fapte și ideale.

III. Ficţiunea ca noţiune ajutătoare a gândirii

Ce este gândirea ştiinţifică şi ce rol are ea? Vaihinger răspunde: „gândirea ştiinţifică este o funcţiune a psihicului". Ce este însă acest psihic (Psyche)? Negativ definit, el nu e o substanţă; positiv definit, el este: „totalitatea organică a tuturor aşa numitelor acţiuni şi reacţiuni sufleteşti". Dacă vrem să luăm cunoştinţă de aceste acţiuni şi reacţiuni atunci trebue să ştim dela început că ele nu cad sub observaţia externă, ci trebuesc deduse fie din unele semne fizice, fie cu ajutorul aşa zisului simţ intern. Aceste acţiuni şi reacţiuni psihice, care sunt procese necesare, nu pot fi comparate decât cu funcţiunile organismului şi nu cu nişte procese fizice ori mecanice. Intemeerea acestei comparaţii rezidă în *finalitatea empirică*, proprietate comună atât funcţiunilor organismului cât şi funcţiunilor psihice. Finalitatea se manifestă totdeauna printr'o mlădioasă adaptare la mediu, tinzând la conservarea organismului fizic sau psihic. Procesele psihice sunt toate finale, toate urmăresc îndeplinirea cerinţelor finalităţii, fapt care ne obligă să privim gândirea ca o funcţiune organică. Aşa dar un prim punct câştigat este că *gândirea e o funcţie*

organică; ea e o funcție organică pentrucă se comportă ca și un organism: final și nu mecanic, activ și nu pasiv. Orice excitație primită din afară, gândirea nu o reflectează pasiv, ca o oglindă, ci o preface după propriile ei puteri și legi. Gândirea logică este așadar o asimilare de sine stătătoare, a lumei externe, o prelucrare organico-finală a materialului sensorial, cu alte cuvinte *„gândirea logică este o funcțiune organică a psihicului".*

Ce rol are această funcțiune? Spre a scoate și mai bine în evidență rolul gândirii, recurgem tot la o comparație: după cum ochiul are ca scop transformarea diferitelor mișcări ale eterului într'un sistem ordonat de sensații precise, fiind pentru aceasta potrivit organizat, tot așa și funcțiunea logică este o activitate care își îndeplinește scopul în mod potrivit, iar pentru îndeplinirea acestui scop înțelege să se adapteze și acomodeze împrejurărilor ivite în cale. Scopul ei este de a transforma și prelucra materialul sensorial în asemenea reprezentări și noțiuni care fiind în armonie între sine să se poată „acoperi cu existența obiectivă".

Neputând însă cunoaște existența obiectivă în mod absolut, putem spune că funcțiunea gândirii și-a îndeplinit scopul atunci când, prelucrând sensațiile în raționamente constrângătoare, produce o asemenea imagine despre lume, încât putem judeca faptele obiective după ea, iar intervenția noastră în cursul lor poate fi executată cu succes. Așadar gândirea e o funcțiune practică; ea ne dă putința de a calcula

anticipat impresiile ce le putem dobândi, puşi în anumite condiţiuni, precum şi efectele unor anumite impulsiuni voluntare. Pentru atingerea scopului gândirea îşi creiază diferite mijloace, însă drumurile ei nu sunt identice cu drumurile faptelor externe. Obiectul sau tema ei este de a prinde existenţa pe alte căi decât cele pe cari le ia existenţa însăşi. Gândirea pare a opera adesea foarte încurcat, cheltuind energie mai multă decât e nevoe şi lucrând fără un scop; treptat însă ea reacţionează mai finalist, mai elegant, mai economic, arătându-şi tocmai aci organicitatea.

Gândirea este o funcţie organică, o aptitudine naturală şi ca atare capabilă de exerciţiu, de desvoltare şi de ereditate. O aptitudine naturală însă, capabilă de exerciţiu, desvoltare etc., poate deveni artă, iar gândirea luată în acest sens poate fi socotită ca o *artă.* Numai în acest sens poate fi socotită ea ca artă, iar logica prin faptul că sintetizează regulele tehnice ale gândirii ca o *teorie a artei.*

Am spus mai sus că, pentru atingerea scopului ei, gândirea întrebuinţează anumite *mijloace numite regule* şi *dibăcii,* pe care le mai putem numi, regule artificiale şi *dibăcii artificiale.* Regulele artificiale sunt acele operaţiuni tehnice prin care gândirea îşi ajunge scopul direct. Dibăcii artificiale sunt acele operaţiuni prin care gândirea ajunge la scopul său în mod indirect, pe ocolite, purtând în sine un caracter misterios şi punând adesea în mari încurcături pe cel neiniţiat în tainele procedurii lor. Marii matematicieni se serveau foarte des de asemenea dibăcii

sau mai pe româneşte „şmecherii de calcul" în rezolvarea diferitelor probleme.

Inlocuind termenii, putem afirma că dibăciile artificiale sunt nişte ficţiuni, iar obiectul cercetării noastre este, spune Vaihinger, activitatea fictivă a funcţiunii logice precum şi produsele acestei activităţi: *ficţiunile*. „Activitatea fictivă a sufletului este o manifestare a energiilor psihice fundamentale, iar ficţiunile sunt creaţii psihice". Organismul nostru, fiind aruncat într'o lume haotică „plină de sensaţii contradictorii" şi expus la o mulţime de atacuri exterioare şi interioare, îşi creează pentru a se conserva, o mulţime de mijloace ajutătoare. Printre aceste mijloace ajutătoare ce-i servesc la conservare sunt şi ficţiunile. Ficţiunile sunt nişte creaţiuni psihice care au scopul practic de a ajuta gândirea a proceda în mod indirect şi iscusit acolo unde se ivesc în cale-i greutăţi insurmontabile, în vederea conservării organismului. Sărăcia materialului, pune de multe ori gândirea în imposibilitate de a-l prelucra pe cale directă, fapt care-l îndeamnă să ia calea ocolurilor, indirectă, care este mai iscusită şi mai bogată în rezultate decât prima. Ficţiunea este o creaţie care serveşte în acest sens gândirii. Aceste noţiuni ajutătoare ale gândirii pe care le numim ficţiuni, au o caracteristică: *stau în contrazicere atât cu realitatea cât şi cu sine însăşi*. Exemplu avem noţiunea atomului, a lucrului în sine, etc.. De aceste produse trebue să deosebim pe acelea care stau în contrazicere numai cu realitatea, nu şi cu sine însăşi şi

care se numesc *semificţiuni* ca de ex.: „clasificarea artificială". Ficţiunile nu sunt riguros deosebite de semificţiuni, ci gândirea trece dela una la alta fără salturi, pe nesimţite. Ea începe să opereze cu semificţiunile care sunt abateri mai uşoare dela realitate şi ajunge treptat la ficţiuni, care nu numai că stau în contrazicere cu realitatea, ci şi cu ele însăşi. Conchizând putem defini *ficţiunile ca fiind nişte noţiuni ajutătoare ale gândirii ce stau în contrazicere atât cu realitatea cât şi cu ele însăşi, având ca scop practic ajutorul acesteia de a proceda în mod indirect şi dibaci acolo unde, din cauza materialului, metodele directe rămân insuficiente, totul în vederea conservării organismului.*

IV. Clasificarea ficţiunilor ştiinţifice

Clasificarea artificială. Aceasta e o semificţiune, o creaţie ce stă în contrazicere numai cu realitatea, nu şi cu sine însăşi. Obiectele cosmosului pot fi orânduite, în totalitatea lor, într'o clasificaţie, operându-se după anumite norme. Dacă această operaţie de clasificare corespunde în toate punctele sau membrele ei cu realitatea, atunci avem un *sistem natural.* Aşadar la sistemul natural toate fiinţele sunt orânduite după aceleaşi principii pe care pare a le fi urmat şi natura în producere alor.

Cum însă problema unui sistem natural e destul de discutabilă şi nesigură, iar materialul dat ne ridică în drum piedici imense, funcţiunea logică trebue să ia calea inversă, prin întrebuinţarea unei dibăcii sau „şmecherii", substituind provizoriu creaţiunilor încă necunoscute, unele cărora nu le corespunde nicio realitate. Aceste clase fictive substituite sunt considerate la început *caşi când* ar fi reale. In felul acesta se formează o *clasificare artificială* (Künstliche Einteilung) ce serveşte la orânduirea fenomenelor numai în mod provizoriu, până la găsirea relaţiilor reale, netezind în acelaş timp calea

ce duce la descoperirea sistemului natural şi producând chiar servicii *heuristice.* Prin clasificarea artificială ies însă la iveală membri imposibili ce nu pot exista în realitate. Ca exemplu avem sistemul lui Linné, a lui Lamark, Cuvier, Blumenbach, Kant etc.. Aceste semificţiuni capătă valoare numai atunci când sunt însoţite de conştiinţa provizoratului lor, când adecă nu sunt socotite drept realităţi sau exprimând realităţi, căci în acest caz ar fi simple ipoteze false.

Ficţiuni abstractive (neglective). Prin ficţiuni abstractive (neglective) se înţeleg acele metode în care abaterea dela realitate se face prin neglijarea unor anumite elemente ale realului. Şi la clasificarea artificială avem de a face cu o abatere dela real, însă această abatere nu provine atât din neglijarea unor elemente, cât mai degrabă din falsa întrebuintare a acestor elemente.

Aceste feluri de ficţiuni apar atunci când materialul prezentat gândirii e prea complicat ca aceasta să-l poată descurca şi ajunge la factorii cauzali. Din aceste motive se recurge la o iscusinţă operând o serie de omiteri sau de „neglijări", în mod provizoriu a unor caractere de importanţă minimă. Şi la noţiunile generale avem de a face cu omiteri de caractere, însă acolo sunt înlăturate numai acele caractere similare care constitue o piedică pentru formarea noţiunii, pe când la ficţiunile neglective numai cele cu importanţă redusă.

Un exemplu de ficţiuni neglective îl formează con-

cepția lui Adam Smith, după care toate acțiunile oamenilor sunt dictate numai de egoism. Ce urmărea Adam Smith? El vroia să orânduiască întreaga economie politică într'un sistem. Pentru reușita acestui sistem avea nevoe să cunoască în mod causal acțiunile oamenilor. Acțiunile oamenilor sunt însă așa de multiple și încurcate încât prinderea și reducerea lor la factorii causali oferea greutăți imense.

Pentru a învinge aceste piedici A. Smith recurse la o iscusință (stratagemă - Kunstgriff), anume la admiterea egoismului ca motiv al tuturor acțiunilor omenești. Adam Smith admite acest egoism, însă *cași când* ar fi motivul faptelor omenești, dar mai ales a celor de natură economică. El înlătură prin urmare aci celelalte cause secundare sau factori codeterminanți, cum ar fi bunăvoința, obicinuința, etc., și reuși astfel să realizeze sistemul dorit.

Acest fel de ficțiuni sunt numai accepțiuni provizorii și se deosebesc de ipoteză prin faptul că trebue „să fie însoțite de conștiința necorespondenței lor cu realitatea", „punând în mod intenționat numai un fragment de realitate în locul unei mari mulțimi de cauze și fapte". Domeniul lor special de aplicațiune este economia politică, dar și mecanica și psihologia (statuia lui Condillac), adecă acele domenii unde multiplicitatea și întrepătrunderea faptelor îngreuiază găsirea factorilor cauzali.

Ficțiuni schematice. Pe când la ficțiunile abstractive se omite o parte a realității, luându-se în considerare numai ceeace a rămas, la ficțiunile schematice,

gândirea îşi construeşte mai întâi o schelă (Gerüst) sau un schelet gol pe care apoi îl umple. Exemplu tipic este aci ideea lui *Thünen*, care la începutul sec. 19, pentru a explica mai bine situaţia circulaţiei agricole, a născocit un oraş, împrejurul căruia a plasat concentric diferite zone din care oraşul se alimenta cu mijloacele necesare de trai. Cu ajutorul acestei iscusinţe sau ficţiuni, a dedus apoi în mod sistematic toate legile economiei politice. Tot ca schematice pot fi considerate ficţiunea unui om, oraş, stat izolat, etc.

Ficţiunile paradigmatice, sau ale cazurilor născocite sunt cele întrebuinţate mai ales în demonstraţie, considerându-se ca demonstrat tocmai ceeace trebuia demonstrat. Locke s'a servit în special de această ficţiune, spre a face înţeleasă naşterea numelui substanţelor; deasemenea sunt frecvente în retorică.

Ficţiunile utopice. Aci trebuesc considerate utopiile lui Morus şi Campanella, care însă din cauză că au fost născocite mai mult ca imagini ideale, nu au o prea mare valoare teoretică. Tot ca utopice pot fi considerate idealul statului platonic, statul primitiv al lui Fichte, spiritul primitiv al lui Dubois-Reymond, religia primitivă, contractul primitiv etc..

Ficţiunea tipică sau forma primitivă născocită. Aci se formează dintr'o serie de fiinţe un tip din care sunt deduse atât legile lor, cât şi mulţimea acestor fiinţe ca modificări ale tipului. Exemplul clasic îl dă planta primitivă (Urpflanze) şi animalul primitiv (Urtier) ale lui Goethe.

Ficţiunile simbolice (analogice), sunt întrebuinţate

mai ales în teologia științifică. Schleiermacher a făcut uz de ele în deosebi, privind dogmele ca ficțiuni analogice și ca producțiuni ajutătoare provizorii, din cauza neputinței noastre de a le prinde adevăratul raport metafizic. De ex. raportul dintre Dumnezeu și lume este conceput de el ca raportul dintre tată și fiu; în realitate însă Dumnezeu nu e „tatăl" oamenilor, ci noi trebue să-l privim *cași când* ar fi. Această metodă își are aplicabilitate și în metafizică unde „categoriile sunt asemenea analogii epistemologice".

Ficțiunile juridice. Deși principial sunt identice cu precedentele, totuși în mod real sunt o varietate a lor. Mecanismul lor constă în subsumarea unui caz individual unei noțiuni generale, careia nu-i aparține propriu zis. Legile neputând îmbrățișa toate cazurile individuale, printre cari sunt și unele anormale, atunci acestea din urmă sunt considerate *cași când* aparțin sub ele. Se consideră ca petrecut un *fapt* nepetrecut sau un caz e pus în raporturi ce contrazic natura. Dreptul roman și cel englez sunt pline de asemenea creațiuni ale minții umane cu scopul de a simplifica realitatea, acolo unde apare prea complicată. Un exemplu tipic de ficțiune juridică ni-l oferă dreptul comercial german: „o marfă nepusă la timp la dispoziția trimițătorului, trebue considerată *cași când* ar fi definitiv aprobată și acceptată de primitor".

Ficțiunile personificatife. Tot o varietate a ficțiunilor analogice sunt și ficțiunile personificative, însă cu deosebire că analogia sub care sunt cuprinse aci

fenomenele e persoana, ea fiind adecă factorul determinant al categoriei „lucru". Tot aci se mai pot cita o serie întreagă de noţiuni ca: sufletul, energia, facultăţile sufletului, gravitatea, energia vieţii, etc., şi care nu exprimă ceva real, ci sunt doar expresia mai cuprinzătoare a unor serii de procese şi fenomene asemănătoare.

Ficţiunile sumatorice, sunt noţiunile generale, pe care le ştim din logica formală, care exprimă o serie de fenomene după trăsăturile lor generale. Cum se produc aceste noţiuni generale şi în ce constă valoarea lor practică?

Este lucru cunoscut că noţiunile generale se produc prin abstragerea şi contopirea părţilor comune ale lucrurilor de acelaş fel. Noi avem de pildă, spune Vaihinger, o *serie* de reprezentări dela diferiţii câini, văzuţi până acum. In toate aceste reprezentări rămâne însă — atunci când facem abstracţie de câini cu particularităţile lor — un rest de conţinut ce este acelaş în toate reprezentările. Acest rest comun este noţiunea generală. Noţiunii generale nu-i corespunde însă nicio intuiţie în realitate, ci ea este ceva lipsit de un obiect precis. De pildă pentru noţiunea „arbore" noi nu avem o intuiţie corespunzătoare, ci intuiţia noastră reprezintă totdeauna un anumit arbore: verde, uscat, înalt, mic, etc.

Noţiunea de „arbore" se caracterizează prin ceva comun tuturor intuiţiilor de arbore şi care nu are o determinare precisă. Este atunci noţiunea ceva ce există în mod obiectiv? Răspunsul nu poate fi decât

negativ, deoarece în mod real există numai unicul, individualul, separatul. Formând noțiunile generale, gândirea se abate dela realitate, deoarece acestora nu le corespunde absolut nimic. Există numai „stele" individuale și nu o „stea" generală, „câini" și nu un „câine" în general, numai „oameni" și nu un „om" în general, Real este așadar numai faptul individual, iar nu noțiunea, care nu reprezintă absolut nimic.

Deși nu reprezintă nimic, noțiunile joacă totuși un imens rol în cunoaștere, deoarece prin unirea lor iau naștere judecățile generale, acele operații mintale pe care se bazează clasificarea, ordinele, înțelegerea, demonstrația și concluzia. Cu ajutorul acestor noțiuni generale, care sunt pure ficțiuni, gândirea operează mult mai sigur și mai repede decât cu cele individuale, iar prin legăturile ce se stabilesc între ele se face posibilă clădirea științei. Nu trebue uitat însă că, deși noțiunile generale au eficacitate practică, ele sunt totuși lipsite de exactitate teoretică. Ele sunt bune atâta vreme cât îndeplinesc rolul de mijlocitor, fiind înlăturate imediat după aceea, întocmai ca o pârghie care e dată la o parte după ce ne-am servit de ea la o muncă oarecare.

Cazul cel mai important al acestei clase de ficțiuni este noțiunea de „substanță" sau de „lucru" (das Ding). Noțiunea de substanță nu există însă nicăeri, căci în realitate nouă ne sunt date numai proprietățile lucrurilor; înlăturând succesiv aceste proprietăți, atunci nu mai rămâne nicio substanță. Citând pe Taine, Vaihinger își însușește definiția acestuia:

„Noţiunea mea de substanţă este prin urmare numai un rezumat; ea este echivalentă cu suma reprezentărilor care o compun, dupăcum un număr este echivalentul sumei unităţilor şi dupăcum un simbol abreviativ este echivalentul lucrurilor pentru care el stă ca semn abreviativ" (p. 412).

Ficţiunile heuristice. La ficţiunile enumerate până aici am găsit o abatere dela realitate, ce constă dintr'o schimbare mai mult sau mai puţin arbitrară a acesteia. La ficţiunile heuristice se pune însă direct *ceva nereal în locul a ceva real*, cu condiţia ca acest nereal să nu fie contradictoriu în sine, dar putând fi o creaţiune ce nu există în realitate. De ex. de multe ori trebuind a fi explicat un complex al realităţii sunt admise cauze nereale, ce duc — dacă sunt bine executate — nu numai la o bună ordine înlăuntrul fenomenelor, ci şi la pregătirea unei soluţii exacte.

Ficţiunile heuristice apar de obiceiu, atunci când o ipoteză a devenit insuficientă ori s'a dovedit a fi falsă. Aşa avem de pildă sistemul lumii după Ptolomeu, care pentru arabii evului mediu avea valoarea unei ficţiuni şi nu a unei ipoteze; ipoteza cartesiană a vârtejului care, în sec. 18, avea în Franţa tot valoarea unei ipoteze, la fel în timpul nostru ipoteza eterului, care trebue să lămurească fenomenul luminii şi care pentru mulţi cercetători e o simplă ficţiune.

Ficţiunile practice (etice). Până acum am cercetat ficţiunile care contrazic realitatea. De aci înainte, spune Vaihinger, privirea noastră se îndreaptă asupra acelor ficţiuni care sunt în contrazicere nu numai cu

realitatea ci şi cu sine însăşi. Una dintre cele mai însemnate ficţiuni din categoria celor de faţă este noţiunea *libertăţii*. Noi considerăm acţiunile omeneşti ca libere şi în consecinţă facem pe oameni responsabili de ele. Este însă acesta adevărul? Nu, căci o acţiune absolut liberă nu înseamnează o acţiune care decurge sau ia naştere din nimic; o asemenea acţiune n'are însă nicio valoare din punct de vedere moral, fiind în contrazicere nu numai cu realitatea, ci şi cu ea însăşi. Şi totuşi, deşi e plină de contradicţii, noi o întrebuinţăm în vieaţa de toate zilele; ceva mai mult, ea formează baza dreptului criminalistic. Nimeni nu şi-ar putea închipui pedepsirea unei fapte fără să admită existenţa libertăţii la baza ei. Secole în şir au admis-o ca o dogmă cu ajutorul căreia s'a clădit întreaga cultură şi moralitate, deşi acest product este „o monstruozitate logică".

Tot printre ficţiunile practice trebuesc considerate noţiunea datoriei pe care Maimon o numeşte o „proastă ficţiune" a nemuririi, precum şi idealurile. Idealul considerat în sine, este o noţiune ce stă în contrazicere atât cu sine, cât şi cu realitatea şi totuşi el are o valoare practică imensă. „Idealul este o ficţiune practică" spune Vaihinger textual. Lipsite de o valoare teoretică, ficţiunile îşi justifică existenţa prin extraordinara lor utilitate practică.

Ficţiunile matematice. Aceste ficţiuni se aseamănă mult cu cele juridice, deoarece amândouă caută să subsumeze un caz particular altuia general. La amândouă însă cazul particular se opune acestei sub-

sumări, deoarece cazul general nu e atât de cuprinzător încât să i se poată subsuma absolut toate cazurile particulare. Un exemplu va clarifica şi mai bine. In matematici (recte geometrie) linia curbă e subsumată liniei drepte, iar în drept fiul adoptiv e subsumat noţiunii de fiu legitim, deşi în realitate o linie curbă nu e niciodată o linie dreaptă, iar fiul adoptiv niciodată legitim. Aceste noţiuni sunt însă privite *caşi când* ar fi în mod real aceeace sunt considerate, uşurându-se astfel clasificarea fenomenelor. Noţiunile fundamentale ale matematicei: spaţiul, spaţiul gol, timpul gol, punctul, linia, suprafaţa, punctele fără întindere, liniile fără lăţime, suprafeţele fără adâncime, infinitul, etc., sunt toate ficţiuni şi ca atare, contradictorii. Matematica are o bază complect imaginativă, ba încă şi contradictorie.

Metoda generalizării abstracte. Această metodă îşi are originea în matematică, însă în ultima vreme, din cauza avantagiilor oferite la explicarea fenomenelor date, a fost întinsă şi la alte domenii. Ea constă din considerarea unui fapt existent ca un caz special al multor altora posibile. In matematică spaţiul tridimensional e un caz special al unui spaţiu posibil cu mai multe dimensiuni; în filosofie Kant consideră lumea dată ca un caz special al multor altora posibile, iar în formele de intuiţie: spaţiu, timp şi categorii vede el cazuri speciale ale unor posibilităţi generale.

Metoda transpunerii neîndreptăţite, este de fapt subsumarea neîndreptăţită a unor cazuri individuale

sub un caz general. Ex.: numerele negative, fracționale, iraționale și imaginare sunt considerate numere, deși în realitate sunt simple creațiuni fictive, Aceasta ne arată încă odată că matematica are o bază pur imaginativă și care totuși ajunge la rezultate corecte.

Noțiunea infinitului. Pentru a-și ușura operațiile, gândirea și-a mai creat o altă noțiune ajutătoare plină de contradicții: infinitul. Ea e o noțiune pur imaginativă și nu are nicio valabilitate obiectivă. Considerăm spațiul și timpul ca infinite, fără a ne da seama că cea mai evidentă dovadă a subiectivității lor o formează însăși infinitatea ce le este atribuită și că sunt numai noțiuni ajutătoare spre a ne orienta în această lume. Cu ajutorul ei facem desigur o confuzie utilă, practică punând lumea ideală în locul celei reale, dar dacă considerăm faptele pe plan teoretic, constatăm o separație totală, întrucât lumea ideală e un produs ulterior, secundar al celei reale. Așa dar noțiunea infinitului este și rămâne o ficțiune care — ca toate ficțiunile — deși contradictorie din punct de vedere teoretic, are totuși un covârșitor rol practic, și anume orientarea noastră în lume.

Infinitul mic. Creațiile matematice sunt niște forme abstracte de coexistențe spațiale și succesiuni temporale ce pot fi împărțite în specii și moduri, cà de pildă specia secțiunii conice care se împarte în modurile: cerc, elipsă, parabolă, hiperbolă. Trecereà delà un mod la altul se face numai printr'un salt noțional. Aceste creații matematice au o proprietate

formală fundamentală care constă din posibilitatea unei neîncetate şi continui micşorări şi măriri. Micşorarea şi mărirea unui element — cerc, elipsă, etc., — dă naştere unei proprietăţi materiale şi anume: apropierea de un alt element învecinat.

Forma noţională a elipsei cere de pildă prezenţa a două focare, ce se găsesc la o depărtare finită unul de altul, depărtare ce în sine e nedeterminată, putând fi mare sau mică. Atât timp cât se păstrează condiţia, avem o elipsă, dar din momentul în care focarele se apropie mai mult unul de altul, ea se apropie de cerc şi devine cerc atunci când depărtarea focarelor a dispărut complet.

Procesul acestei treceri nu e posibil treptat, ci numai printr'un salt noţional, ce conduce deodată într'un domeniu complet nou. Aşa de ex. definiţia elipsei care să aibă două focare F şi F' ce au depărtarea 2e=m. Acest *m* este la elipsă un element variabil, ce poate fi mărit sau micşorat după voie fără ca elipsa să-şi piardă caracterul ei de elipsă. Atât timp cât *m* posedă o valoare finită, avem acelaş fel de noţiune; când însă m dispare, atunci ajungem într'un domeniu străin. Trecerea dela elipsă la cerc e discontinuă, deoarece elipsa şi cercul nu ţin unul de altul fără întrerupere, ci între ele este o prăpastie peste care nu duce nici un pod. Intre micşorarea şi dispariţia completă, spune Vaihinger, adecă între ceva şi nimic nu există nicio mijlocire. Prin micşorarea succesivă a lui *m* elipsa se apropie de cerc, dar când distanţa *m* piere şi devine *o* atunci în

locul elipsei apare cercul. Reprezentarea noastră poate merge și mai departe, faptul rămâne însă mai departe în domeniul imaginației.

Această nouă argumentare se poate înfățișa pe o dublă cale, plecând 1) dela elipsă și 2) dela cerc. Plecând dela elipsă și dela mărimea finită *m* în ea, observăm că această mărime *m* se micșorează absolut, elipsa apropiindu-se prin aceasta pas cu pas de cerc. Oricât de mic l-aș lua pe *m* el rămâne tot o mărime finită și cu cât îl împart mai mult, cu atât devine mai mic. Operația acestei împărțiri se poate continua la infinit. Presupunând că această împărțire infinită ar fi terminată — ceeace ne închipuim numai cu imaginația — atunci ultima parte n'ar mai fi finită, ci infinit mică. Dacă prin aceasta distanța *m* ar deveni infinit mică, atunci ar coincide și F cu F' și totuși — propriu zis — n'ar coincide. Cu aceasta ar mai fi o distanță care, propriu zis, n'ar mai fi o distanță, deoarece n'ar mai fi finită.

Ce am urmărit cu aceasta, se întreabă Vaihinger? Să statuăm o trecere continuă între elipsă și cerc sau să gândim cercul ca un caz special al elipsei. Dacă deci cercul trebue considerdat ca o elipsă atunci am dreptul să întrebuințez această lege și la elipsă, cu mici modificări, deoarece la cerc excentricitatea este extrem de mică.

Plecând acum dela cerc ajungem la acelaș rezultat. Știm că elipsa încetează acolo unde începe cercul, adecă îndată ce *m* devine *o*. Ceva mai mult. Aș putea chiar să gândesc cercul ca elipsă, dacă aș

reuşi să gândesc absenţa distanţelor focarelor sub o formă oarecare. Acesta e însă un gând oribil, căci cum pot eu face nimicul ceva? Poate *o* să devină vreodată număr? Eu aş putea să iau pe *o* ca un număr, chiar ca un număr infinit mic, cercul devenind astfel o elipsă — desigur printr'o ficţiune contradictorie. In acest caz însă tot ce valorează despre elipsă valorează şi despre cerc, chiar dacă în locul mărimii finite *m* punem pe *o*.

Acest fapt se poate exprima şi în felul următor: afirmând că cercul ar fi o elipsă, eu fac o greşeală, deoarece la elipsă sunt două focare, iar la cerc numai un punct mijlociu; eu fac însă acea greşală continuu mai mică, deoarece micşorez pe *m* continuu. Greşala va fi deci infinit mai mică atunci când eu pun pe *m* ca infinit mic. Desigur că mă servesc aci de o noţiune foarte contradictorie, spune Vaihinger, făcând prin aceasta o a doua greşeală, dar cu aceasta eu îmi ajung ţelul: considerarea şi tratarea cercului după analogia elipsei.

Aci e vorba aşadar de o analogie forţată, de o transpunere neîndreptăţită; eu fac *caşi când* cercul ar fi o elipsă; mă mişc cu alte cuvinte în reprezentări pur născocite, fictive, care însă îmi sunt utile.

Care e deci ficţiunea infinitului mic? Este de a putea cuprinde laolaltă creaţii înrudite de aproape, ale căror unităţi se apropie continuu una de alta, prin micşorarea sau mărirea unuia din elementele lor, fără ca totuşi să coincidă, atât timp cât acel element noţional e prezent. Infinitul mic serveşte prin urmare

„la simplificarea gândirii prin întemeerea unei analogii forțate, a unei legături între diferite specii sau moduri". Tocmai acest fapt face ca noțiunea infinitului mic să fie contradictorie. Ea e un hibrid, deoarece între speciile matematice e un salt noțional, iar între nimic și ceva e veșnică prăpastie. In infinitul mic se ascunde în acelaș timp ceva și nimic, iar ca noțiune mijlocitoare el trebue să unească în sine determinări contradictorii, devenind prin aceasta o pură ficțiune.

Ficțiunea spațiului pur și absolut. Ce este spațiul? El e o „presupunere" a matematicei. Acest cuvânt „presupunere" e ceva cam echivoc, deoarece sensurile lui pot fi multiple. „Presupunere" poate fi de ex. că spațiul e ceva dat empiric, dar tot o „presupunere" poate fi și faptul că el e o ipoteză fără de care matematica nu poate exista.

Dela început putem afirma, spune Vaihinger, că spațiul matematic — pura întindere a 3 dimensiuni — nu e un datum empiric, deoarece în realitate nouă ne sunt date numai corpurile unice, cu proprietatea lor fundamentală „întinderea", iar nu un spațiu general și pur. Faptul că obiectele se desprind dintr'un fond incolor — de cele mai multe ori luminos ori întunecos — precum și transparența și incoloritatea aerului dau aparența că obiectele individuale s'ar găsi într'un spațiu gol. Aceasta e însă numai aparență, căci realitatea ne oferă numai individualul cu proprietatea lui, întinderea.

Dar spațiul pur și absolut nu poate avea nici va-

loarea unei ipoteze, deoarece e o noţiune plină de contradicţii. Noi am stabilit însă că prima condiţie a unei ipoteze este tocmai lipsa de contradicţie.

Noţiunea spaţiului îndeplineşte însă perfect condiţiile unei adevărate ficţiuni, deoarece ideea de întindere fără ceva întins, a ceva extern fără lucruri constitue un fapt absurd şi imposibil. Cu toate acestea noţiunea de spaţiu e necesară şi fructuoasă. Fără ea nicio operaţie nu e posibilă. Cum se naşte această noţiune? Ea se naşte din raportul lucrurilor, acestea din urmă fiind înlăturate sau cu alte cuvinte: lăsând materia şi intensitatea ei să scadă treptat până la *0*, reţinem numai raportul pur al lucrurilor materiale, iar acestea dispar.

Notând spaţiul cu R, iar fenomenele materiale, de care depinde el, cu M_1, M_2, M_3, etc., obţinem următoarea funcţiune:

$$R = F(M_1, M_2, M_3).$$

Sau dacă y înseamnă mărimea dependentă, iar x cea de sine stătătoare, avem:

$$y = f(x).$$

Lăsând pe x să scadă până la *o*, atunci trebuie să dispară în mod natural şi y, însă noi nu lăsăm pe x să dispară complet până la o, ci numai până la marginea dinaintea dispariţiei în o, obţinând astfel pentru y o valoare care dă şi conţine tocmai ceeace căutăm şi ne trebue. Păstrăm cu alte cuvinte pe R deşi M_1, M_2, M_3 au dispărut; sau şi mai precis: „strigăm procesul dispariţiei să se oprească îna-

inte de a apărea sau intra nimicul, considerăm pe R acolo unde M, de care el depinde, au ajuns la granița eficacității lor". Considerăm deci spațiul în sine fără elementele de care depinde.

Conchizând putem spune că spațiul matematic e o creație cași celelalte ale altor științe, deosebirea dintre ele constând numai în obiectul și nu în metoda lor. Fiind o ficțiune e plin de contradicții, iar cine caută să-i înlăture acesie contradicții îi ia tocmai caracteristica.

Materia și lumea sensibilă a reprezentării. Materia este și ea o ficțiune ca și energia, întrucât prinde o mulțime de elemente contradictorii și totuși ne aduce servicii utile. Ea e un mijloc al gândirii pentru ca aceasta să-și ajungă scopul. Care este acest scop? In general se admite că scopul gândirii este cunoașterea; la drept vorbind cunoașterea nu e un scop principal, ci un scop secundar, cel din urmă scop al gândirii fiind de a face posibilă acțiunea.

Atomul este deasemenea o ficțiune. El e o modificare a noțiunii generale de materie, care e privită ca constând din părți infinit de mici. Cum că atomul e o ficțiune a arătat-o destul de clar Liebmann, care-l consideră ca o noțiune interimară utilă. Utilitatea lui se vede strălucit în fizica matematică.

Ficțiunile mecanicei și ale fizicei matematice. Mecanica și fizica matematică își datoresc avântul din ultimul timp introducerii de ficțiuni ca: linia fixă, corpul alfa ca punct mijlociu nemișcat al spațiului

absolut, punctul greu, actio in distans etc.. Mecanica teoretică e plină de asemenea noţiuni arbitrare, care sunt socotite chiar de fizicieni ca noţiuni ajutătoare. Logica ar trebui să înveţe dela mecanică şi matematică procedarea funcţiunii logice la descoperirea realului, deoarece aceste domenii sunt pline de dibăcii.

Lucrul în sine este deasemenea o ficţiune şi nu o ipoteză. Autorul acestei noţiuni e Kant. El numeşte odată în prima ediţie a „Criticii raţiunii pure", lucrul în sine o „idee pură", care este egal cu ficţiune. Lucrul în sine este o noţiune tot aşa de necesară în filosofie, cum e imaginarul în matematică. Pentru a ne explica mai bine lumea reprezentărilor, Kant admise că lumea adevărată constă din lucruri în sine; prin aceasta el nu voia însă a înţelege altceva decât că noi trebue să privim existenţa reală caşi când ar exista lucruri în sine, ce lucrează asupra noastră, producând în noi apoi reprezentarea lumii.

Absolutul este ultima ficţiune. El e o întorsătură metafizică a infinitului matematic. Privind lucrurile din punct de vedere al positivismului critic, constatăm că nu există niciun absolut, niciun lucru în sine, niciun subiect şi niciun obiect. Din toată construcţia lumii subiective nu rămân în ultima analiză decât sensaţiile, iar pentru positivismul critic nu există decât ordinea de succesiune şi de coexistenţă a fenomenelor observate. Orice altă lămurire a fenomenelor nu se face decât cu mijloacele ajutătoare ale gândirii discursive, adecă a ficţiunilor. Numai positivismul critic e lipsit complet de orice ficţiune.

V. Teoria logică a ficţiunilor

1. *Poziţia ficţiunilor şi a semificţiunilor în întregul sistemului logic.*

Am arătat mai sus în mod general care sunt ficţiunile cele mai importante şi am constatat că unele dintre ele nu sunt ficţiuni pure, ci numai semificţiuni, deoarece nu întrunesc decât în parte condiţiile fictivităţii. Intre semificţiuni şi ficţiuni nu e un abis, ci există un punct de trecere, care constă din ficţiunile practice. punct dela care încep apoi ficţiunile pure.

In cele ce urmează va trebui să delimităm şi mai precis noţiunea de ficţiune faţă de semificţiune, precum şi faţă de alte metode importante ale gândirii, cum sunt inducţia şi deducţia, ipoteza.

Ficţiune şi semificţiune. De semificţiune am văzut că ficţiunea se deosebeşte printr'un fel specific al său de a se abate dela realitate. Amândouă se abat desigur dela realitate, însă pe când abaterea semificţiunii e mai mult materială, abaterea ficţiunii e în plus şi formală deoarece, violând legea identităţii şi contradicţiei, vine în contradicţie şi cu sine însăşi, pe lângă realitate. *Semnificiunea vine în con-*

tradicţie numai cu realitatea, dar nu şi cu sine însăşi, ficţiunea vine dimpotrivă în contradicţie atât cu realitatea cât şi cu sine însăşi.

Am mai spus că orice ficţiune şi semificţiune trebue să fie însoţite de gândul unui *provizorat*, ce va trebui să cedeze locul adevărului atunci când acesta se va ivi. Provizoratul acesta are un dublu aspect: istoric şi logic. Cel istoric este înlăturat în cursul timpului, cel logic în cursul operaţiei sau calculului. Cu provizoratul istoric sunt prevăzute semificţiunile, cu cel logic, ficţiunile.

Dacă vrem, mai departe, să considerăm ca *defect* (Fehler) o abatere dela realitate şi ca *greşală* (Irrtum) o noţiune contradictorie, atunci am putea numi semificţiunile „defecte conştiente", iar ficţiunile pure „greşeli conştiente" sau „contradicţii conştiente". Semificţiunile servesc mai mult la scopuri practice, ficţiunile mai mult la scopuri teoretice; primele mai mult la evaluare, celelalte mai mult la înţelegere; semificţiunile se reduc la metode metodologice, ficţiunile la motive din teoria cunoaşterii; primele sunt mai mult metode indirecte, celelalte mai mult noţiuni incorecte. Semificţiunile pun ceva gândit în locul a ceva dat, pe când ficţiunile realizează ceeace e dat cu ajutorul a ceeace nu se poate gândi; primele admit irealul, celelalte imposibilul. Pe când semificţiunile se abat dela realitate, evitând greutăţile ce le ies în cale, ficţiunile îşi crează singure dificultăţi; primele falsifică numai realitatea dată spre a găsi adevărata realitate, celelalte o foc neinteli-

gibilă — spre a o face înţeleasă. Primele sunt ocoluri pe teren, pe realitate, celelalte în aer; primele se comportă faţă de real în mod contrar, celelalte în mod contradictoriu. Semificţiunile substituie realului ceva schimbător, celelalte introduc membri imposibili; primele sunt adecă substituţii, celelalte intercalaţii. Semificţiunile sunt mai simple de cum se prezintă realitatea ficţiunile pure sunt mai complicate. Greşelile semificţiunilor sunt greşeli împotriva realităţii obiective, pe când greşelile ficţiunilor sunt greşeli formale de gândire, greşeli logice. Primele umblă pe drumuri obişnuite, celelalte pe drumuri interzise, primele modifică realitatea dată, celelalte infectează această realitate cu elemente ce nu-i aparţin ei, dar care servesc la prinderea ei.

Ficţiune, inducţie şi deducţie. Ficţiunea este ca şi inducţia şi deducţia o metodă sau un mijloc ajutător al gândirii. Aşadar, ca nu se confundă cu niciuna din metodele acestea, căci pe când inducţia indică numai drumul *direct* pe care ne apropiem de ţel şi învingem greutăţile, ficţiunea ni-l arată pe cel indirect, adică ocolul. Inducţia e o metodologie a ştiinţelor naturale descriptive, ficţiunea e o metodă a ştiinţelor matematice exacte, precum şi a disciplinelor politico-morale. Ea aproape că nu-şi găseşte întrebuinţare în ştiinţele descriptive şi istorice.

Deşi strâns legată de deducţie, ea se deosebeşte totuş de aceasta prin faptul că e un ocol, pierde terenul real din vedere şi se contrazice cu sine însăşi.

Cu toată lipsa unui material real, ficţiunea lui

Goethe a avut totuşi o mare valoare practică, dând prilej la o nouă clasificare a animalelor şi pregătind în mod euristic adevărul sub forma teoriei lui Darwin. După ce şi-a îndeplinit rolul ei de „ajutătoare", ficţiunea lui Goethe a căzut, ea a pregătit însă o ipoteză, acea a lui Darwin, după care toate formele animale descind în mod real unele din altele. Deosebirea dintre ficţiune şi ipoteză iese acum foarte clar în evidenţă, căci pe când Goethe tăgădueşte existenţa unui asemenea animal original, Darwin o admite. Aşadar ficţiunea nu ţinteşte să susţină ceva real, ci ceva cu ajutorul căruia realitatea poate fi calculată şi înţeleasă.

Un alt exemplu. Una dintre cele mai importante probleme ale ştiinţei este constituţia materiei. Asupra ei s'au formulat până acum două păreri mai importante. Una din aceste păreri susţine că elementele la care a fost redusă materia până acum n'ar fi ultimele şi că dimpotrivă ar putea fi redusă la nişte elemente şi mai mici, poate chiar la o materie originară (Urstoff). Cealaltă părere se pune pe un alt punct de vedere, susţinând că materia constă din părticele indivizibile şi invizibile şi care ar fi chiar lipsite de întindere, din atomi.

Privind aceste teorii constatăm că pe când prima nu ridică decât foarte puţine nedumeriri, cea de a două e plină de contradicţii, căci dacă prima nu se poate îndoi că i-ar reuşi vreodată acea reducţie, a doua — atomismul — e pur şi simplu de nedovedit, atomul fiind o creaţie contradictorie. Căci a admite

ceva neîntins, care prin sumare trebuie să ne dea ceva întins, este o pură contradicție.

Ficțiune și ipoteză. Ficțiunea a fost considerată aproape totdeauna drept ipoteză, din cauza asemănării ei exterioare cu aceasta .Se înțelege că această considerare e falsă, căci din punct de vedere metodologic între ele este o mare deosebire. Aşa de pildă ipoteza se referă totdeauna la *realitate*, sperând ca faptele ce se vor descoperi ulterior să-i dovedească temeinicia, verificând-o ca adevărată. Admițând o ipoteză, ca de ex. a omului provenit din animale mamifere inferioare, susținem prin aceasta existența reală a strămoșilor omului și că dacă noi am fi trăit atunci am fi putut percepe direct existența lor. Dar fiindcă n'am trăit, păstrăm convingerea găsirii acestor elemente dispărute. La stabilirea unei ipoteze suntem constrânși de consecința legii causalității.

Altfel se prezintă însă situația la ficțiune. Când Goethe introduce noțiunea de „,animal originar" (Urtier), după analogia căruia să fie tratate și explicate celelalte animale, ca modificări ale acestui animal originar, atunci avem de a face cu o ficțiune schematică. Când a introdus această noțiune, Goethe nu s'a gândit niciun moment la existența reală a unui „animal originar", ci el a vrut numai atât să susțină, că „toate animalele să fie considerate cași cum ar fi descendenții unui animal originar, ca modificări ale lui. Care e deci aci fictivul? „Considerarea ca și când ar putea exista un asemenea animal". La ipoteză, dimpotrivă formele animale sunt considerate

ca „reductibile la un tip” şi se bazează pe observaţie, a cărei exactitate rămâne de dovedit inductiv.

Prima părere, care încearcă reducerea felurilor materiei la o materie originară unică, este o ipoteză plausibilă, cea de a doua, care încearcă reducţia materiei la atom, este o ficţiune.

Ficţiunea este ca o schelă ce este îndepărtată după ce şi-a îndeplinit rolul ajutător, pe când ipoteza e ca o schelă care nu mai e înlăturată, ci e încorporată în construcţia clădirii. „Deosebirea propriu zisă dintre amândouă este că, ficţiunea e pură creaţie ajutătoare, ocol pur, schelă adevărată care trebuie dată din nou jos, ipoteza dimpotrivă aşteaptă o fixare definitivă”.

Ele se mai deosebesc şi din punct de vedere al scopului, căci pe când scopul ipotezei este teoretic, adecă de a pune în legătură datele empirice oferite de experienţă, scopul ficţiunei e practic. Numai *ipoteza creează ştiinţa adevărată,* deoarece numai ea tinteşte la stabilirea de raporturi neschimbătoare şi la identificarea acestor raporturi cu realitatea, pe când *ficţiunea procură totdeauna o înţelegere aparentă.*

Ipoteza rămâne, ea nu dispare, pentrucă e scop în sine, ficţiunea dispare, cade, căci e mijloc, şi anume mijloc metodologic şi formal. La ficţiune greutatea nu cade pe noţiune însăşi, ci pe aceea ce se poate dobândi cu ajutorul ei, la ipoteză noţiunea e faptul principal. Ipoteza e un rezultat al gândirii, ficţiunea e un mijloc şi o metodă a acesteia. Ipoteza caută întotdeauna să înlăture contradicţiile constatate, ficţiunea produce continuu contradicţii logice. Ipoteza vrea

să *descopere* (entdecken), ficţiunea să *inventeze* (erfinden). Aşa de pildă, noi *descoperim legi ale naturii*, dar inventăm maşini. Atomul nu e o descoperire ştiinţifică, ci o născocire, o invenţie.

Am spus mai sus că ipoteza are nevoe de *verificare*. Dar oare ficţiunea n'are şi ea nevoie de aşa ceva? Desigur, însă verificării ipotezei îi corespunde justificarea ficţiunei. Verificarea ipotezei se confirmă de experienţă, justificarea ficţiunei este îndreptăţită însă de serviciile pe care ea le aduce gândirii. Scuza şi îndreptăţirea unei asemenea creaţii îşi are justificarea în realele servicii pe care ni le pune la îndemână, altfel ea trebue să dispară. O ficţiune nu poate fi verificată, deoarece ea cuprinde în sine ca notă specifică abaterea dela realitate. In ce constă de ex. justificarea ficţiunii „categorice"? In ordinea pe care ea o stabileşte printre fenomene. La fel e şi cu ficţiunea de „substanţă" care-şi justifică existenţa prin aceea că face posibilă ideea de schimbare.

După această discuţie necesară clarificării punctelor de vedere reprezentate de cele două noţiuni discutate, schematizând şi sistematizând găsim la ficţiune următoarele caracteristici de seamă.

1⁰. *Abaterea dela realitate şi contradicţia cu sine însăşi.* Cum am văzut şi mai sus, ficţiunea nu se preocupă de potrivirea ei cu realitatea, cum e cazul la ipoteză, care e o expresie adequată a unei realităţi încă necunoscute şi pe care vrea s'o prezinte cât mai bine, ci ea e o creaţiune reprezentativă inadecvată şi subiectivă, excluzând coincidenţa din capul locului.

Neinteresând-o realul, ficţiunea admite irealul, imposibilul, devenind prin aceasta contradictorie cu sine însăşi.

2⁰. *Utilitatea practică.* Dacă ipoteza are o utilitate teoretică, întrucât respectând realitatea creează ştiinţa, apoi ficţiunea, desconsiderând realitatea, nu poate fi admisă decât pentru imensele sale servicii practice aduse gândirii. Utilitatea ei nu poate fi verificată, ea însă poate fi justificată, iar această justificare constă în serviciile practice de natură calculatorie şi euristică, pe care le aduce.

3⁰. *Conştiinţa falsităţii sale.* Aci stă cel mai hotărîtor punct de deosebire al ficţiunii de ipoteză. Ficţiunea conţine în sine ideea unui *„provizorat"* ce va sili-o să dispară atunci când adevărul se va ivi, iar nu să fie confirmată, aşa cum e cazul la ipoteză. Ficţiunea neînsoţită de acest gând de „provizorat" şi de falsitate este o ipoteză, dar nu o ipoteză adevărată, ci una falsă.

Lămurirea deosebirii ficţiunii de ipoteză constitue, după Vaihinger, punctul central al operii sale.

2. *Analiza şi sensul lui „caşi când" (Als Ob)*

Fiindcă am auzit mereu pronunţându-se în paginile precedente raportul de particule „caşi când" e bine să recurgem un moment la gramatică spre a-l face mai clar. De altfel gramatica e un domeniu foarte util logicei, ajutând-o să-şi culeagă materialul şi să rezolve o mulţime de probleme subtile. In limba

latină acest termen este *quasi;* în limba greacă ὡς εἰ [ὡσεί], ὡς εἴ τε; în limba franceză *comme si;* în limba engleză *as if;* în limba germană *als ob.* Enumerării lui Vaihinger îi putem adăoga şi termenul român *caşi când,* spre a fi completă.

Toate ficţiunile sunt comparaţiuni, indiferent dacă grupa comparativă este existentă sau se creiază acum. Afirmând: „materia trebue considerată *caşi când* ar consta din atomi", aici materia e comparată şi aperceputǎ de o grupă nou creiată care, deşi e contradictorie în sine, ajunge totuşi prin aceasta să sprijine ininteligibilul pe inteligibil.

Comparaţiunile acestea se fac în unele cazuri în mod direct, în alte cazuri însă indirect, printr'un membru mijlocitor. Din aceasta rezultă iarăşi o deosebire între semificţiuni şi ficţiuni şi anume: la semificţiuni apercepţia comparativă se face în mod direct; pe când la ficţiunile pure indirect. De ex. la ficţiunile abstractive, mulţimea fenomenelor empirice se pune în legătură comparativă cu accepţiunea abstractă fără vreun termen mijlocitor, ci direct. Un exemplu de mijlocitor îl avem în termenii: „diferenţial" şi „atom", primul făcând posibilă subsumarea liniei curbe sub cea dreaptă, al doilea reprezentând materia sub formă de massă calculabilă.

Toate ficţiunile se reduc la *comparaţiuni încercate,* adecă acolo unde nu găsim comparaţiuni reale recurgem, prin încercări, la diferite comparaţiuni. De ce? Pentrucă numai aceste comparaţiuni ne produc sentimentul înţelegerii. Comparaţiunile la care re-

curgem sunt însă numai mijloace provizorii care ne fac posibilă înţelegerea, pierzându-şi după aceea valoarea.

Cum apar deci din acest punct de vedere ficţiunile? Ele apar ca ocoluri, ca şiretlicuri cu care gândirea reuşeşte să treacă greutăţile scoase în cale de realitate, spre a ajunge la cunoştinţa decisivă. Până să dobândească această cunoştinţă, gândirea discursivă îşi produce singură multe încurcături şi greutăţi prin mulţimea de probleme ce şi le scoate în cale. „Orice progres e răscumpărat numai prin rău", care rău însă „nu e în realitatea însăşi, ci numai în spiritul uman", deoarece realul nu urmează legile logice.

Afirmarea că ficţiunile se reduc la apercepţii comparative e sprijinită şi de forma ei linguistică. deoarece în raportul de particule *als ob, wie wenn*, (caşi când) particulele *als* şi *wie* (caşi) sunt comparative. De ex.: linia curbă e privită *caşi* (wie) o serie de infinitesimale. Aci avem prin urmare „cea dintâi apercepţie comparativă, unde linia curbă e apercepută de creaţiunea reprezentativă a infinitesimalului". Această comparaţiune este modificată însă îndată de celelalte particule *wenn* şi *ob* (când, dacă), nefiind astfel nici un simplu trop, nici o analogie reală, ci plasându-se la mijloc între trop şi analogie, adecă la ficţiune. Dacă ar fi o analogie sau un simplu trop, atunci camparaţiunii i-ar fi suficientă particula *wie* (caşi), dar fiindcă nu e nici una nici alta, particula *wie* (caşi) primeşte adaosul *wenn* (când, dacă), iar particula *als* (caşi) adaosul *ob* (când, dacă).

Ce se cuprinde în acest adaos? In particula *wenn* (când, dacă) stă admiterea unei condițiuni și anume a *unui caz imposibil*, adecă întregul mers de idei al unei ficțiuni. Dacă punem la bază particula *wenn* (când, dacă), atunci obținem propoziția; „*dacă ar exista* infinitesimale, atunci ar trebui să considerăm linia curbă ca constând din ele". Sau: „*dacă ar exista* atomi, atunci ar trebui să privim materia ca constând din ei". Sau: „*dacă* egoismul *ar fi* singurul resort al acțiunii omenești, atunci raporturile sociale ar trebui să fie deduse numai din el".

In propozițiunea condițională se pune un ireal, sau imposibil, dar aceasta nu face imposibilă tragerea anumitor conclusiuni, admiterea putându-se menține formal.

Ce stă în *wie wenn* și *als ob* (cași când)? Și aci, spune Vaihinger, trebuie să se ascundă ceva, cu toată irealitatea și imposibilitatea admiterii făcute și pe care o conține propoziția condițională. Particula conține hotărârea, cu *toate* greutățile menținerii *formale* a admiterii. Intre *wie* (cași) și *wenn* (când, dacă) între *als* (cași) și *ob* (când, dacă) stă o întreagă propoziție subînțeleasă. Căci, ce însemnează atunci când zicem: „materia trebue considerată, *cași când* (wie wenn, als ob) ar consta din atomi?" Aceasta înseamnă că materia care ne este dată empiric trebue considerată astfel, *cum (wie)* ar fi s'o tratăm, *când* sau *dacă* (wenn) ar consta din atomi". Sau: „linia curbă trebue tratată în așa fel, *cum (wie)* ar fi s'o tratăm, *când* sau *dacă* (wenn) ar consta din

infinitesimale". Sau: „raporturile sociale trebue considerate în aşa fel, *cum (wie)* ar fi de considerat *când* sau *dacă (wenn)* egoismul ar fi singurul resort al acţiunilor umane".

Ce am arătat prin aceasta? Nimic altceva decât necesitatea (sau posibilitatea sau realitatea) unei *subsumaţiuni* sub o accepţiune imposibilă sau ireală. Aşadar aci se exprimă comparaţiunea unei realităţi date cu o altă realitate, a cărei imposibilitate sau irealitate este exprimată în acelaş timp. Felul ficţiunii depinde acum de felul propoziţiei condiţionale.

Ce concluzie putem trage de aci? Că la o judecată fictivă se exprimă totdeauna posibilitatea sau necesitatea unei comparaţiuni, dar că această judecată nu posedă o valabilitate obiectivă, ci una subiectivă. Ficţiunea este aşadar o greşală conştientă, practică şi folositoare.

3. *Teoria generală a creaţiunilor reprezentative fictive*

Din cele discutate mai sus s'a putut uşor observa că, pentru a-şi atinge ţelul, gândirea nu procedează direct, intuitiv, ci discursiv, adecă pe etape şi cu ocoluri, iar aceste ocoluri le săvârşeşte ea cu ajutorul ficţiunilor. Ficţiunile acestea trebuiesc însă considerate ca un fel de puncte de trecere ale gândirii, (Durchgangspunkte des Denkens) şi nicidecum ale existenţei; chiar gândirea însăşi cu întreaga sa aparatură nu este decât tot un punct de trecere, al cărei scop final este *practica,* fie că această practică

e privită ca acţiune ordinară, fie că e privită ca acţiune ideală şi deci etică.

Noţiunile cu care operează gândirea sunt caşi nişte balamale cu ajutorul cărora se leagă sensaţiile, iar organizaţia psihicului poate fi comparată cu o macara al cărui avantaj constă în faptul că ridică greutăţi mari cu energie mică. Căci psihicul urmăreşte, caşi o maşină, economisirea de energie, iar procesele lui sunt mecanice, nu numai pentrucă se desfăşoară „cu necesitate mecanică", ci şi prin faptul că energiile lui naturale *cresc* prin aceste procese. O maşină este o născocire cu ajutorul căreia o mişcare dorită se execută cu cea mai puţină cheltuială de energie. La fel este şi psihicul omenesc şi tocmai din această causă este el util. „Intreaga maşină psihică poate fi considerată ca o maşină aşezată în organism şi care economiseşte energie, ca o organizaţie care face organismul capabil de a-şi îndeplini mişcările sale pe cât mai util, adecă repede, elegant şi cu cea mai mică cheltuială de energie" (p. 177).

Dupăcum o maşină e compusă din părţi ce lucrează pentru acelaş scop caşi întregul, tot aşa e şi cu psihicul, iar acţiunile individuale ale psihicului pot fi considerate „ca nişte mecanisme ce economisesc energie şi care îndeplinesc randamentul dorit cât se poate de repede şi util". In acelaş timp psihicul e pasibil de perfecţionare caşi o maşină, însă inconştient şi organic.

Nu trebue să se uite însă că elementul principal aci îl formează producţia, randamentul, nu maşina

însăşi care e numai un mijloc; aşadar la psihic „ultima tendinţă este dobândirea unor mişcări utile sau, exprimat ideal: *a acţiunilor etice*"

Căci şi aci, întocmai caşi în ştiinţă, e o greşală să se considere noţiunile ca scop în sine, teoreticul fiind numai un mijloc pentru practic, „funcţiunea logică numai un mijloc către activitatea practică".

Din această causă teoria logică a ficţiunilor nu e decât „o mecanică a gândirii", „o tehnologie a funcţiunii logice", „o teorie a mijloacelor de gândire". Ficţiunea este un mijloc elementar de a pune gândirea în mişcare, dar odată ce şi-a îndeplinit rolul ea e îndepărtată, întocmai caşi o pârghie, care ne-a ajutat la ridicarea unei greutăţi şi care apoi nu mai e necesară. Ficţiunea însă ca mijloc de gândire nu are realitate, deoarece real e numai ceeace ne e dat în percepţie, fie că e de natură internă, fie că e de natură externă, iar considerarea ei ca reală ar avea drept consecinţă antinomiile şi contradicţiunile.

Concluzia ce se poate trage de aci este că „motivul care pune gândirea în mişcare este contradicţia", principiu fără de care gândirea nu-şi poate ajunge ţelul, fiindu-i „imanent şi constitutiv". Deasemenea că între adevăr şi eroare nu există o graniţă precisă, *adevărul fiind doar greşala cea mai utilă.* Lumea reprezentărilor nu e reală, căci real e numai „neschimbătorul observat", ci e subiectivă; subiectivul e însă fictiv, fictivul e fals, iar falsul e greşală. Strădania ştiinţei este de a face din lumea reprezentărilor un instrument necesar pentru calcul şi acţiune; aşadar

„această lume a reprezentărilor care rezultă din această strădanie şi care e numită deobiceiu adevăr, nu e decât greşala cea mai utilă, adecă acel model de reprezentare care face posibilă acţiunea şi calculul cât mai repede, mai elegant şi mai sigur". Adevăr şi eroare cad sub aceeaşi supranoţiune „de mijloc pentru calculul lumei externe", greşala fiind mijlocul cel mai inutil, pe când adevărul mijlocul cel mai util.

VI. Istoricul ficţiunii

1. *Ficţiunea la Greci*

„Ficţiunea ştiinţifică este un copil al timpurilor noui", deoarece, pentru apariţia ei era nevoe de libertate, de independenţă, de o emancipare a funcţiunii logice de prejudecata identităţii ei cu existenţa. Acest fapt nu s'a putut însă împlini decât în timpul modern, deoarece gândirea omului modern nu se sfieşte a recunoaşte că între ea şi existenţă e o prăpastie. Grecului îi lipsea această independenţă a gândirii, lui îi era teamă de sborul îndrăsneţ al gândirii, fiind mai prudent la întrebuinţarea noţiunilor contradictorii şi arbitrare. Iar acolo unde a apărut conştiinţa spărturii dintre gândire şi existenţă — la sceptici — rezultatul a fost o profundă descurajare teoretică. Pentru grec, gândirea şi existenţa e tot una; el e prea legat de percepţia imediată, pentru a se putea avânta imprudent pe culmile unei gândiri independente de percepţie. Când însă scepticul a observat că gândirea îşi merge drumul său şi s'a abătut dela realitate, el s'a crezut îndreptăţit să condamne numaidecât inutilitatea gândirii, fără a-i trece prin minte că această gândire poate totuşi duce la rezultate practice exacte.

Acest fapt se vede destul de bine în matematică, domeniu în care nu li se poate contesta rezultate positive. Aşa de ex. ei au evitat cu o teamă intenționată o metodă pe care noi, cei de azi, o întrebuințăm foarte des, anume ficțiunea că: „cercul constă din infinit de multe triunghiuri", sau pe aceea că „un poligon are o infinitate de laturi" ori că „diametrul se comportă față de cerc ca 1:3,1416" sau noțiunea de „infinit", care poartă în sine atâtea contradicții. Şi cu toată teama lor de contradicții, Grecii n'au observat totuşi că noțiunile fundamentale ale geometriei cum sunt de ex. punctul, linia şi altele au natură fictivă. Multe din noțiunile ştiințifice ale Grecilor circulă azi ca ficțiuni, pe când pentru ei erau ipoteze sau dogme. Antichitatea greacă a cunoscut însă şi ea ficțiuni, adecă forme de reprezentări însoțite de conştiința fictivității şi subiectivității lor, dar ficțiunile ei erau foarte imperfecte şi rudimentare. Aşa de ex. găsim în politică ficțiunea utopică a *statului ideal* la Platon, pe când felul său de a-şi reprezenta ideile era pentru dânsul mai mult o ipoteză sau chiar dogmă si numai pentru noi cei de azi, o ficțiune. Afară de aceasta, tot la Platon se găsesc „ficțiunile mitice", dar acestea sunt mai mult alegorii poetice decât ficțiuni ştiințifice. Filosofii greci mai considerau ca ficțiuni dogmele religioase ieşite din uz, precum şi creațiunile religiei populare; cu alte cuvinte la Greci găsim în floare ficțiunile poetice şi estetice, nu însă şi pe cele ştiințifice, a căror apariție este în deosebi în timpul modern.

O ficţiune cu valoare găsim în antichitate la Parmenide şi anume ideea că multiplul şi schimbătorul nu sunt decât aparenţe, la fel şi devenirea, căci în mod real nu găsim decât existenţa veşnic neschimbătoare şi nemişcată, nemărginită şi absolută. Această concepţie o completează Parmenide ulterior, prin afirmaţia că această lume a aparenţei ar consta din două principii, anume: lumina şi întunerecul sau focul şi pământul, iar lucrurile n'ar fi altceva decât un amestec din aceste elemente. Istoricii filosofiei care au considerat această concepţie ca ipoteză, greşesc, deoarece — conform spiritului primei părţi a metafizicei lui — Parmenide nu zice că lumea fenomenelor constă din foc şi pământ, ci lumea fenomenelor poate fi privită *caşi când* ar consta din amândouă. Aşa dar aceste două elemente sunt pentru el numai creaţiuni de natură fictivă. Tot de natură fictivă este pentru Parmenide şi forma sferică a existenţei, deoarece el nu afirmă că Absolutul este aşa, ci *poate fi privit caşi când* ar fi o sferă, deci un mijloc reprezentativ care ne ajută, dacă nu să cunoaştem, cel puţin să calculăm nereprezentabilul.

Conchizând, putem afirma, spune Vaihinger, că la Greci nu se găseşte o deosebire netă între ipoteză şi ficţiune, ci se face o confuzie, iar acolo unde ipoteza are o accepţiune fictivă ea nu e decât o *ficţiune retorică* sau *stilistică*. Dacă totuşi vrem să găsim o urmă de ficţiune în sensul nostru de azi, atunci putem afla numai la sceptici, căci numai la ei categoriile apar ca ceva ce nu reprezintă expresia ipo-

tetică a realului, ci mijloace de prindere a acestuia şi numai la ei era conştientă spărtura dintre existenţă şi gândire.

2. *Ficţiunea la Romani*

Spre deosebire de Greci, la Romani găsim o specie de ficţiune ştiinţifică, anume *ficţiunea juridică*, deoarece prea complicata lor vieaţă juridică i-a condus în mod inevitabil aci. Caşi azi, tot aşa şi în practica dreptului de atunci, s'au ivit numeroase cazuri care, cu toată lărgimea legii, nu puteau totuşi fi cuprinse sub ea, ci a fost adesea nevoie de a fi subsumate altor cazuri *analoage*. Aşa de ex. Forcell zice în *Lex. Tot. Latinit II, 287 asupra lui fictio legis: fictio legis dicitur, cum per legem aliquam cuipiam conceditur, ut alia conditione censeatur atque in praesenti est: v. gr. lex Cornelia sanxit, ut, qui apud hostes morerentur, eorum testamenta perinde valerent, ac si in civitate decessissent. Itaque lex quodammodo fingit, eos in civitate testamentum condidisse, quamvis inter hostes fecerint.*

(Se întrebuinţează termenul de ficţiune a legii atunci când, pe baza unei legi oarecare, i se îngădue cuiva să fie considerat într'o altă situaţie decât în aceea în care se află în realitate. Legea Cornelia a hotărât ca testamentele acelora care mor la duşmani să aibă aceeaşi valoare pe care ar fi avut-o dacă ei ar fi decedat în statul lor. Legea presupune într'un chip oarecare, că asemenea oameni au conceput

testamentul în ţară, cu toate că l-au făcut în mijlocul duşmanilor).

Aceasta ne indică destul de clar caracteristicele ficţiunii la Romani. *Pauly* definind ficţiunea la Romani în *„Realencyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft"*, spune că ea era „o uşurare şi o ocolire juridică, creată de dreptul pretorian, constând din aceea că, în anumite cazuri, ceeace cerea dreptul trebuia să fie admis ca întâmplat sau prezent, deşi nu se întâmplase şi nu fusese de faţă. Prin aceasta apar anumite consecinţe juridice, deşi faptele presupuse nu se întâmplaseră cum prevede legea". Sunt cazuri, continuă Pauly, când un străin pentru a fi putut introduce anumite plângeri şi a-i fi fost luate în seamă, trebuia *să fie considerat* (fingiert) ca cetăţean, altfel totul ar fi fost zadarnic. Un *capite deminutus* (cel ce şi-a pierdut cetăţenia) putea fi considerat în anumite cazuri *caşi când* n'ar fi suferit *capitis deminutio* (pierderea dreptului de cetăţean). „Asemenea *actiones* care pot fi extinse prin ficţiune la alte cazuri decât la cele prevăzute de lege se numesc *actiones utiles*. Acum, acele extinderi logice, acele acţiuni fictive pot fi şi ele numite *actiones utiles; actiones* care sunt folositoare fără a fi totuşi absolut adevărate".

Ficţiunea la Romani se potriveşte deci perfect cu ceeace înţelegem noi azi prin ficţiune ştiinţică, însă caşi la Greci, ea e foarte slab reprezentată, mai ales că Romanii nu se împăcau deloc cu abstracţiile matematice sau cu cercetările de natură pur teoretică.

3. *Ficţiunea în Evul Mediu*

In acest timp, lipsind o practică ştiinţifică lipsesc şi ficţiunile ştiinţifice, deoarece acestea apar acolo unde este înfloritoare ştiinţa. S'ar părea totuşi că sistemul lui Ptolomeu avea pentru arabi valoarea şi sensul unei ficţiuni. Cuvântul ficţiune există, cum arată şi „*Glossarium mediae et infinae latinitatis*" al lui *Carpenter-Adelung*, Paris, 1844: fictitiae, fictuositas, fictuose şi însemna născocire mincinoasă. Cuvântul ficţiune apare şi în vestita ceartă dintre nominalişti şi realişti, nominaliştii considerând noţiunile generale *ficta, fictiones.* Sensul pe care-l dă însă evul mediu ficţiunii nu corespunde celui de azi, căci noţiunile generale sunt după noi în sens negativ „expresii pentru nereal", deci născocire pură, iar în sens positiv „noţiuni ce servesc la cunoaştere", deci noţiuni cu „valoare practică" şi al căror neadevăr sau imposibilitate este evidentă.

Totuşi nu se poate nega un progres în determinarea acestui concept, deoarece s'a pus capăt unor exagerări nepermise ale realiştilor, cari atribuiau oricărei noţiuni generale o existenţă platonică. Nominaliştii n'au putut însă stabili o comparaţie între ficţiunile raţionale şi cele juridice, căci „dacă ar fi făcut-o ar fi ajuns la concluzia că ficţiunile raţionale au pentru cunoaştere acelaş folos pe care-l au ficţiunile juridice pentru ştiinţa dreptului". Ei au dispreţuit ficţiunile, socotindu-le inutile, fără să le vadă totuşi utilitatea positivă, anume că sunt „instrumente

ale psihicului cu ajutorul cărora acesta pune stăpânire pe real în mod indirect".

Limba latină fiind foarte bogată, a dat cuvântului grecesc ὑπόθεσις mai multe sensuri succesive. Iată un tablou al acestor sensuri:

ὑ π ό θ ε σις

sumtio principium suppositio conjectura praesumtio fictio.

Sumtio sau *positio* este simpla acceptare, propoziţiunea, afirmaţia; principium este = ἀρχή punctul de plecare, este expresia limbilor romanice pentru ipotesă; *praesumtio* este un termen juridic ce indică „o presupunere admisă până la dovedirea contrariului". *Fictio* s'a transmis în toate limbile moderne şi înseamnă: a) o născocire mincinoasă, b) o născocire poetică; c) o născocire mitică; d) o accepţiune greşită; e) o „ficţiune" ştiinţifică. Dintre toate aceste sensuri, cel mai puţin considerat a fost ultimul, adecă ficţiunea ştiinţifică, termen care înseamnă după accepţiunea lui Vaihinger „născociri ştiinţific permise sau necesare" (wissenschaftlich erlaubte oder gebotene Erdichtungen).

4. *Ficţiunea în Epoca Modernă*

In timpurile moderne ficţiunea capătă o întrebuinţare mult mai largă decât în antichitate şi în evul

mediu, deoarece cercetarea științifică, luând un avânt considerabil, a împins eo ipso mintea omenească la o înmulțire a acestor noțiuni.

Ficțiunea cea mai întrebuințată până în timpurile moderne a fost, fără îndoială, cea juridică. Cu toate acestea, domeniile ei de aplicare s'au lărgit cu mult mai mult în timpul modern, fiind întrebuințată la „întemeerea dreptului public", „a persoanelor juridice" și a statului însuși. In special în Anglia a luat acum ficțiunea juridică un avânt considerabil, depășind cu mult evurile precedente. Leibniz citează în Nouveaux Essays" un exemplu de ficțiune care de fapt nu e decât o *praesumtio*: soțul e considerat ca tatăl unui copil, dacă pe timpul concepției acestuia se afla în țară. Acest exemplu ar fi o ficțiune dacă tatăl s'ar fi aflat în țară pe timpul când soția a conceput copilul cu un altul, iar acest fapt s'ar fi știut.

Așadar el e privit *cași când* ar fi tată, deși nu este și deși se știe că nu este, căci, „pe când *praesumtio* e o presupunere cu valabilitate până la dovedirea contrariului, „*ficțiunea* e admiterea unui fapt, chiar dacă contrariul e sigur".

O altă ficțiune în Anglia sec. XVIII mai era și aceea că orice călcare a legii putea fi considerată *cași când* ar fi fost comisă împotriva regelui, iar reclamanții aveau dreptul să-și pună acuza sub această ficțiune. De aci decurgeau o mulțime de consecințe, printre care cea mai importantă era aceea că procesul se judeca de un tribunal special și prinurmare cu o severitate mult mai mare.

Codul Napoleon cuprinde şi el o mulţime de ficţiuni, ca de ex.: mobila unei femei e considerată ca un bun imobil, iar în anumite cazuri un „enfant conçu" e considerat „né".

Dar ficţiuni găsim nu numai în practica dreptului modern, ci şi în teoria lui, ca de ex.: „teoria contractualistă" după care statul e conceput ca un „proces contractual" sau concepţiile utopiste ale statului, ca de ex.: a lui Fourier, care concepţie înfăţişează statul caşi când ar fi o realizare a ideilor reprezentate de el.

Cel mai important domeniu însă în care ficţiunea s'a găsit la largul ei este matematica. Incepând cu substituţiile, care sunt poate mai puţin ficţiuni, adică cu întrebuinţarea literelor în locul cifrelor în algebră, considerându-le *caşi când* ar fi cifre, matematica îşi uşurează considerabil calculul şi ajunge astfel la rezultate uimitoare, generalizând calculul. Ca exemplu de ficţiuni matematice se mai pot cita coordonatele, infinitul, numerele negative, imaginare şi iraţionale, spaţiul cu mai mult de trei dimensiuni, elementele liniilor, suprafeţelor şi corpurilor, punctelor infinit depărtate, distanţele infinite, marginele suprafeţelor infinite, întâlnirea la infinit etc.. Aceste ficţiuni nu sunt altceva „decât mijloace ajutătoare metodice în scopul de a dobândi rezultate ce n'ar fi putut fi obţinute în alt mod ori numai cu mari greutăţi!

Ficţiunea mai e întrebuinţată în acest timp în mecanică, în fizica teoretică, în chimie, deci peste tot în ştiinţele practice şi aproape deloc în ştiinţele

practice și aproape deloc în științele explicative, deoarece în conținutul ficțiunii nu intră nota de explicare, ci aceea de „ușurare a gândirii și atingerea de scopuri practice".

Ficțiunea a fost întrebuințată și în filosofie, dar cu un rezultat mult inferior celui al științelor practice în general și al matimaticei în special. Monadologia și armonia prestabilită ale lui Leibniz au fost considerate de Maimon ca fiind ficțiuni, deși n'ar fi fost cazul, pentru motivul că ficțiunile sunt simple creațiuni utile, pe când aceste două n'au aproape nicio utilitate, iar în plus ele aveau pentru Leibniz valoarea unei ipoteze. Ca ficțiune ar putea fi considerat mai degrabă *paralelismul* lui Spinoza întrucât a avut o valoare euristică foarte importantă. O întrebuințare foarte fructuoasă găsim la Kant cu lucrul în sine, categoriile, rațiunea pură, intelectul pur, intuiția intelectuală, etc., deși el nu și-a dat seama totdeauna. Herbart întrebuințează ficțiunea, dar într'un sens greșit, deoarece nu-i atribuie un rol în gândire, ci în existență, confundând în acest chip teoria cunoașterii cu metafizica, principiul gândirii cu principiul existenței. Intr'adevăr pentru Herbart ficțiunile au rolul de „a explica lumea fenomenelor", ceeace e fals, remarcă Vaihinger, deoarece ficțiunile nu ajută la explicarea, ci la calculul realului, așadar ele nu sunt „mijloace de explicare", ci „mijloace de calculare", iar drumul lor nu e al existenței, ci al gândirii. Toate acestea ne duc la concluzia că „în filosofie ficțiunea nu trebue întrebuințată în

aceeaşi măsură ca în matematică" şi că dacă ea poate duce în matematică la rezultate enorm de importante, nu tot aşa stă cazul cu filosofia, unde întrebuinţarea ei este adesea foarte primejdioasă, ducând la rezultate complet false.

Şi cu toate acestea ficţiunea a atras atenţiunea celor mai de seamă filosofi moderni începând chiar cu Bacon, care considera aceste *fictiones* drept ipoteze false, iar Leibniz a încercat să dea o explicare metodologică ficţiunii juridice în „Nouveaux Essays". Deşi Logica dela Port-Royal nu ia în cercetare teoria ficţiunii, se poate totuşi afirma că teoria abstracţiei este foarte importantă pentru o parte din ficţiuni. Printre filosofii care s'au ocupat cu multă înţelegere de ficţiune, putem cita pe Wolff, care a scos în evidenţă ficţiunile matematice, precum şi câteva noţiuni şi operaţii fictive ca: $\frac{1}{1}$ ca fracţie, ţara trântorilor, infinitesimalele, afirmând despre ele că „non sunt verae quantitates, sed saltem imaginariae". Maimon a dat ficţiunii o deosebită atenţiune, atât în ce priveşte metodologia cât şi teoria cunoaşterii, iar după el Herbart cu ale sale „păreri întâmplătoare", „noţiunile ajutătoare ale spaţiului", „divizibilitatea matematică a punctului", „considerarea punctului ca mărime" etc., a furnizat material destul de suficient pentru construirea unei teorii a ficţiunii, fără a o face însă. Lotze a introdus apoi ficţiunea în cercul discuţiilor logice, iar Bain a reuşit chiar s'o facă obiect de cercetare, deşi în mod destul de imperfect;

apoi Locke și Hume au avut și ei partea lor de contribuție, măcar că a fost așa de puțin însemnată. Insfârșit Kant a arătat utilitatea noțiunilor subiective, ridicându-le la sensul de ficțiuni logice, așa cum sunt concepute de Vaihinger, deși adesea nici el n'a fost perfect lămurit asupra lor.

VII. Consecințele epistemologice

1. *Problema fundamentală a cunoașterii*

Este fapt cert că psihicul, prelucrând materialul sensibil furnizat de realitate cu ajutorul formelor sale logice, se îndepărtează de această realitate și o alterează prin adaosurile sale subiective. Căci „senzațiile apar în psihic ca procese pur subiective cărora nu le corespunde nimic în realitate — oricum am gândi-o" —. Legăturile stabilite s'ar putea concepe ca „echivalente spirituale ale raporturilor reale", cum o făcea Steinthal, însă nu trebue să se considere legăturile psihice ca fiind tot una cu cele reale.

Cu alte cuvinte, observăm cum în procesele faptului logic „se produce o depărtare de realitate", și că gândirea și existența nu sunt tot una, fiecare având drumuri deosebite. Ceva mai mult; depărtarea de realitate crește cu cât ne urcăm pe treptele mai evoluate ale psihicului, devenind destul de vizibilă. Așadar o primă constatare ce se desprinde de aci este că „psihicul, în prelucrarea materialului dat, se depărtează continuu de realitate", întrucât prin formele sale logice adaogă elemente subiective. Cu toate acestea însă, adecă „deși drumul existenței

este deosebit de al gândirii, totuşi gândirea se întâlneşte continuu cu existenţa".

Problema cea mai gravă a teoriei cunoaşterii şi a logicei este deci aceasta:: „Cum se face că deşi calculăm în gândire cu o realitate falsificată, totuşi rezultatul practic e adevărat?". Domeniul pe care trebue căutată soluţia nu este acela al realităţii ci al *gândirii*, căci procesele naturii se petrec după legi veşnic neschimbătoare şi inflexibile, dominate fiind de oarba necesitate, pe când gândirea transformă materialul sensibil al realităţii prin categoriile subiective.

Sau altfel redat: „Cum se face că deşi calculul gândirii este conceput şi executat în alt chip decât cel al faptelor obiective, totuşi amândouă căile se întâlnesc şi rezultatul se potriveşte de minune?". Caşi mai sus, soluţia nu poate veni decât dela studiul gândirii, care spre deosebire de inflexibila şi neschimbătoarea natură e „mai mlădioasă şi mai adaptabilă"

Aşadar funcţiunea logică schimbă datum-ul real prin activitatea sa, îndepărtându-l de realitate, iar sensaţiile odată intrate în cuprinsul psihicului sunt atrase „în vârtejul procesului logic". Chestiunea ce se pune mai departe este dacă atitudinea noastră faţă de functiunile logice şi produsele lor trebuie să fie de natură dogmatică, sceptică sau critică. Desigur că nu poate fi vorba de o atitudine optimistă dogmatică, prin care li se acordă o încredere şi admiraţie nemărginită, căci dacă la omul primitiv poate fi îngăduită din causa desvoltării lui intelectuale insuficiente,

nu tot aşa stă cazul la omul cult, căruia poate să-i fie primejdioasă. Optimismul logic nu poate constitui prinurmare o atitudine acceptabilă. Dar nici atitudinea sceptică a pesimismului logic nu e mai acceptabilă, deşi reprezintă un progres faţă de optimism. El se caracterizează printr'o nesiguranţă şi lipsă totală de încredere în gândire şi produsele sale, considerând gândirea ca fiind instrumentul cel mai defectuos „care falsifică realitatea, induce în eroare şi înşeală". Pesimismul logic reprezintă aşadar un considerabil progres faţă de optimismul naiv, distrugând idolul identităţii gândirii cu existenţa şi imaginea „reoglindirii lumei externe în suflet", dar nu reuşeşte să ne abată complet dela orice considerare faţă de gândire. Căci dacă admiterea identităţii dintre gândire şi existenţă este un non-sens, apoi nici contrariul nu e complet explicabil, deoarece „dacă lumea gândită nu ar concorda în vreun mod oarecare cu cea reală, atunci nu ne-am putea explica de ce calculele teoretice concordă totuşi în cele din urmă cu faptele reale şi dece acţiunea practică dirijată de lumea ideală, are totuşi succes în cea reală". Aşadar instrumentul nostru, gândirea, nu e absolut inutil, nici chiar atunci când ne-ar duce numai până în pragul unei lumi aparente, departe deci de cunoaşterea lumei obiective.

Singura atitudine pe care putem s'o luăm faţă de instrumentul gândirii nu poate fi decât aceea a unui criticism adevărat sau a unui pozitivişm logic, afirmă Vaihinger, deoarece prin procedarea sa rece

şi lipsită de prejudecăţi, criticismul consideră atât funcţiunea logică cât şi produsele ei ca „produse logice", adecă ceeace ele sunt în realitate şi le cere în plus o „dovadă specială".

2. *Categoriile ca ficţiuni*

Viaţa psihică a omului se găseşte la răscrucea drumului pe care-l iau sensaţiile în suflet şi a drumului pe care îl iau noţiunile şi celelalte creaţiuni psihice când se transformă din nou în sensaţii, în acţiunea practică, adecă „între cele două uşi, dela intrarea şi dela ieşirea sufletului".

Sensaţiile odată intrate în procesul psihic sunt prelucrate mai departe de către suflet în creaţiuni intuitive, iar diferenţierea haosului de sensaţii în „lucruri cu proprietăţi", în „întreg cu părţi" nu este decât o acţiune subiectivă. Aceste „lucruri" şi „întregi" nu sunt de fapt decât forme aperceptive în care se strâng şi se leagă sensaţiile, iar înainte ca ele să apară, formând şi unificând, fiecare intuiţie care va participa la formarea lor constă dintr'un conglomerat mecanic de elemente psihice.

Cum se formează aşadar noţiunea de „lucru cu proprietăţi"? Prin repetirea continuă a unor sensaţii legate între ele. De ex.: pe dinaintea sufletului nostru trec o mulţime de percepţii: ţinuturi, animale plante etc., dar nu în mod ordonat, ci haotic. Insă, deşi cursul percepţiilor se schimbă necontenit, totuşi observăm cum anumite legături de sensaţii revin foarte

adesea, ex., forma unei plante ramificată cu frunzişul verde. Observăm aşadar cum aceste legături se întorc continuu, cum acea plantă apare mereu legată cu sensaţia de verde. Deşi la început această legătură este pentru suflet numai întâmplătoare, ea nu rămâne totuşi aşa, ci capătă caracter de permanenţă. Forma „lucrului cu proprietăţile sale" răsare aşadar din mecanica sensaţiilor: lucrul „pom" cu proprietatea „verde". Surprindem cu alte cuvinte un fapt foarte interesant şi anume două grupe de sensaţii, dintre care grupa ce dă forma are valoarea de *lucru*, iar grupa de „verde" dă *proprietatea*. Aşadar constatăm un *raport al lucrului faţă de proprietăţile sale*. Procesul însă nu s'a terminat cu aceasta, căci la un moment dat frunzişul cade, iar întrebarea firească ce se pune este dacă, în acest caz, mai poate fi întrebuinţat acel raport al lucrului faţă de proprietăţile sale. Desigur că se poate, răspunde Vaihinger, şi anume „numai prin aceea că vizibilul e gândit ca proprietate a unui lucru invizibil". Nu numai că e gândit raportul „lucru — proprietate —, dar, ceva mai mult, „un membru al raportului este împins în imaginar şi transformat prin aceasta în pură ficţiune".

„Ficţiunea substanţei se naşte aşadar prin transpunerea unui membru al raportului „lucru-proprietate" din eceace e dat, în ceeace nu e dat, în imaginar.

Vaihinger, urmând caşi până acum pe Steinthal, mai dă un exemplu. In percepţia noastră găsim foarte adesea revenind legătura sensaţiilor „dulce" şi „alb" sub starea plăcută a „zahărului", psihicul întrebuin-

țând categoria lucrului cu proprietatea sa: „zahărul este dulce". Ca obiect apare aci nu numai zahărul, ci și „albul", iar ca proprietate: „dulce". Observăm însă că „albul" poate fi și proprietate aci, dar în acest caz nu se mai poate vorbi de categoria: „lucru cu proprietăți", ci dându-se numele de zahăr percepției totale, sensațiile individuale devin proprietăți. Prin acest fapt „lucrul iese din cercul sensațiilor percepute în mod real și e gândit ca un purtător special". In tot acest proces am avut întâi proprietățile, care au fost date de simțuri și apoi la aceste proprietăți s'a adăugat „lucrul", prin gândire, fără să-l fi perceput. Prin această operațiune s'a falsificat însă extrem de mult experiența, căci la drept vorbind gândirea n'a avut niciun drept să considere „albul" ca lucru și „dulcele" ca proprietate, cu atât mai puțin să le considere apoi pe amândouă ca proprietăți, cărora apoi le-a adăogat ca purtător „lucrul". Adaosul de „lucru cu proprietăți" este o falsificare și o schimbare a realității, deoarece experiența sufletului nostru nu constă decât din sensații. Realitate nu au nici proprietățile, deoarece ele nu sunt decât sensații pe care sufletul le-a considerat ca atare, în realitate nefiind decât simple procese în suflet.

Dacă acestui „lucru cu proprietăți" îi corespunde ceva în realitate nu ne interesează, fapt cert este însă că sufletul a gândit acel lucru, iar sensațiile noastre au devenit proprietățile lui. In conștiința noastră au luat naștere deci categoriile și funcționează

continuu. Ele nu sunt însă un mijloc de cunoaştere, cum a crezut Aristotel şi cum mai cred mulţi azi, căci valoarea lor de cunoaştere este aproape nulă, ci categoriile sunt un mijloc de acţiune practică şi nu de cunoaştere ştiinţifică.

Gândirea comite o enormă greşeală atunci când consideră sensaţiile ca proprietăţi ale unui lucru, deoarece ei nu-i sunt date în realitate decât sensaţii. Nu există o proprietate a zahărului cu numele de „dulce" sau „alb" sau „tare", ci există sensaţii de „dulce, „alb", etc.. Dar considerând un complex oarecare de sensaţii întâi ca „lucru" şi apoi ca „proprietate", gândirea se îndepărtează de realitate, construindu-şi lucruri şi proprietăţi care nu sunt decât ficţiuni. Ceva mai mult. Despărţind sau izolând momentele raportului de mai sus în „lucru" şi „proprietate", gândirea îşi adânceşte şi mai mult greşeala.

Aceste momente izolate nu pot însă sta la infinit în starea de faţă, întrucât închizând în sine desechilibrul, ele ţin sufletul într'o stare de nelinişte şi încordare. Deaceea ele tind să se unească din nou, depăşind momentul anterior de criză, iar procesul de unire îl face judecata: „zahărul este dulce". Cu aceasta gândirea şi-a reparat greşala comisă prin despicarea raportului lucru-proprietate, ajungând din nou la starea iniţială. După părerea lui Steinthal această unire nu e altceva decât o *cunoaştere noţională,* ştiinţă propriu zisă. La întrebarea pe care şi-o pune Vaihinger asupra veracităţii afirmaţiei steinthaliene, răspunsul său este negativ, deoarece prin această unire

gândirea n'a dobândit nimic pentru cunoaştere, cel mult un sentiment subiectiv de plăcere, în schimb însă s'a câştigat mult pentru *utilitatea practică.*

In ce constă însă această utilitate practică? Intâi s'a făcut posibilă *comunicarea* complexului de senzații prin noul cuvânt creat. Apoi s'a stabilit în psihic o oarecare *orânduială,* dând prin aceasta putința unei uşoare amintiri şi în fine numai în al treilea rând s'a atins scopul *lămuririi, al înțelegerii,* dar mai mult la suprafață, aparent, deoarece se întrebuințează categoriile fictive la complexele de senzații.

Aşadar considerarea noțiunilor şi a judecăților ca mijloace de cunoaştere e o simplă iluzie, adevărata lor menire fiind de a servi ca mijloc pentru scopuri practice. „Gândirea născocește un lucru căruia îi ataşează senzațiile sale ca proprietăți, iar cu ajutorul acestor ficțiuni se descurcă ea din marea senzațiilor năpăditoare". (305).

Revenind asupra celor spuse mai sus asupra ficțiunii, faptele ne-au arătat şi mai lămurit că deşi contradictorie în sine şi fără însemnătate epistemologică, ea are totuşi o mare valoare practică. Nicăeri nu există un lucru cu proprietatea de „dulce", totul fiind o contradicție, însă „născocirea unui asemenea lucru fictiv are o enormă valoare practică; el este oarecum cuiul de care se agață senzațiile ca proprietăți. Fără născocirea lui, gândirii i-ar fi fost imposibil să facă ordine în zăpăceala senzațiilor" (306).

La născocirea acestui lucru limba a jucat însă un rol foarte important, dând fiecărui lucru un cuvânt şi

fiecărei proprietăţi un nume. „Cuvântul a permis fixarea greşelii". (306). Am văzut cum funcţiunea logică, operând în această mare imensă de sensaţii, îşi alege un complex din ele plasându-le deasupra un obiect, căruia ele, sensaţiile, îi devin proprietăţi. „Insă lucrul, proprietatea şi judecata în care sunt legate ele, sunt pur şi simplu schimbări ale realităţii, sunt ficţiuni, adecă sunt greşeli, însă greşeli fructuoase". (306).

Greşala ficţiunilor nu se observă dela început, ci abia târziu, din causa unei aparente coincidenţe cu realitatea; dar chiar atunci când contradicţia lor lăuntrică e observată, totuşi nu pot fi înlăturate, pentru motivul că au importantul rol de *comunicare* şi *orânduială*. Ceva mai mult. Greşelile de care vorbim nu sunt păgubitoare deloc acţiunii practice, ci dimpotrivă o fac chiar posibilă, ducând-o la rezultate utile vieţii.

Rezultatul cercetării de până aci ne-a arătat deci că gândirea, pentru a înainta, întrebuinţează nişte dibăcii, (Kunstgriffe) pe care le-am numit ficţiuni. Printre aceste dibăcii sau ficţiuni se află şi „lucrul cu proprietăţile sale" precum şi „judecata" în care sunt apoi unite ambele momente. Fără născocirrea acestui „lucru" gândirea n'ar putea progresa niciun pas şi nici n'ar fi în stare să se orienteze în imensa zăpăceală de sensaţii, furnizate de mediul ambiant. Intreg arsenalul de născociri: lucru, proprietate etc. nu constituie decât funcţiuni logice, mijloace întrebuinţate de gândire nu la cunoaştere, ci la acţiunea practică, la conservarea individuală şi numai în al

doilea rând la cunoaștere, aceasta fiind „oarecum o rămășiță a funcțiunii logice". Rămâne deci stabilit că ficțiunile au un scop practic: *comunicarea* și *acțiunea.*

Cazul se prezintă asemănător și la celelalte categorii: întregul cu părțile sale, cauza și efectul, generalul și particularul, căci cu oricare din ele am vrea să operăm pe domeniul cunoașterii, rezultatele ne-ar contrazice așteptările, toate fiind pur și simplu ficțiuni logice. Părerea aceasta, afirmă Vaihinger, va părea multora ciudată, cu toate acestea e adevărată, deoarece toate procesele logice au servit la început numai unor scopuri practice, și numai omul înaintat a operat mai târziu transformarea sensațiilor în categorii, considerând ca scop al acestora din urmă cunoașterea. Prin aceasta însă s'a pretins organului de a produce mai mult decât poate el da și a apărut inevitabilul scepticism. In sprijinul acestei păreri vine chiar și afirmația lui Kant, după care categoriile au întrebuințare numai la experiență, căci toate transformările de mai sus n'au avut la origină decât un scop practic, iar categoriile nu sunt decât mijloace practice pentru dominarea masselor de sensații.

Așa dar ficțiunile logice nu mai sunt, după părerea lui Vaihinger, „revelații ale realului", așa cum s'a crezut, ci „pure mijloace mecanice ajutătoare ale gândirii" spre a-și ajunge scopurile, creații care nu numai că sunt în contrazicere cu realitatea, ci și cu ele însele.

3. *Categoriile ca analogii*

Este un fapt neîndoios că tabela primitivă a categoriilor este mult mai cuprinzătoare decât cea de azi, însă din causa selecţiunii operate de psihic în cursul timpului, numărul lor a scăzut. Căci la origină ele sunt toate *analogii,* cu ajutorul cărora erau prinse procesele obiective şi nicidecum ceva înăscut. Aceste analogii îşi au obârşia în experienţa internă, ca un rezultat al procesului: lucru—proprietate.

Pentru a putea ordona şi cuprinde dintr'o privire impunătoarea massă a sensaţiilor, funcţiunea logică le gândeşte după anumite analogii, una din ele apărând ca foarte pregnantă, iar celelalte trebuind să i se subordoneze. Procesul acesta de subordonare şi simplificare se continuă din ce în ce până când, prin eliminarea celor mai puţin importante, rămân numai câteva, care prin faptul că revin mai des, devin un fel de tipuri şi corespund cel mai bine realităţii. Cu aducerea acestor tipuri sub anumite analogii nu se câştigă însă nimic real pentru cunoaştere, deoarece ele nu sunt decât puncte de întretăiere a anumitor relaţii, iar cunoaşterea pe care lumea o crede că se produce e numai o iluzie. Sistemele filosofice operează fiecare cu anumite *categorii-analogii:* lucrul, substanţa şi atributele (Spinoza), generalul şi particularul (Hegel) etc. Dupăcum însă categoriile n'au nicio valoare teoretică, ci numai practică — orânduială, comunicare, acţiune — tot aşa se prezintă cazul şi cu sistemele filosofice, adecă orice

pretenție de cunoaștere din partea lor e o simplă iluzie.

Kant a făcut o mare greșală când a susținut că există numai un anumit număr de categorii, un număr „predestinat". Căci dacă categoriile provin din analogii, atunci ele sunt de un număr nedeterminat, cași categoriile, iar dacă azi avem numai un număr restrâns, aceasta se datorește unei „selecții naturale", rămânând numai cele mai adequate scopului gândirii logice. Cea mai frecventă întrebuințare o găsesc două dintre aceste categorii: *lucrul* și *însușirea* pe de o parte, *cauza* și *efectul* pe de alta, însă în filosofia prezentă se observă o tendință de eliminare a primei, prin reducerea tuturor fenomenelor numai la raporturile de causalitate. Această reducere nu e însă decât un *mijloc ajutător* menit să procure în fenomene o claritate subiectivă și oarecare ordine, nu însă cunoaștere.

Revenind încă odată asupra utilității ficțiunilor categoriale, nu putem spune decât că ele dau posibilitatea unei *orândueli* în imensa zăpăceală pe care o produc sensațiile, fac posibilă *comunicarea* datorită limbajului și dau *posibilitatea de acțiune,* datorită mai ales amintirii, care la rândul ei este ușurată prin rubricarea existențialului în categorii.

VIII. Religia ca ficţiune

Consecvent principiului său, după care mintea omenească se serveşte de ficţiuni în toate domeniile de activitate, Vaihinger nu ocoleşte de a considera nici religia ca atare. Prilejul i-l oferă un articol al lui *Forberg* intitulat *„Entwickelung des Begriffs der Religion"*, apărut în *„Philosophisches Journal"* din 1798, Heft 1, editat de Fichte şi Niethammer. Articolul de mai sus fu precedat de un altul al lui *Fichte*, cu scopul de a-l lămuri: *„Ueber den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltregierung"*. Rezultatul apariţiei acestor două articole fu iscarea unei dispute ateiste, în urma căreia Fichte îşi perdu catedra dela Jena.

Iată pe scurt, ideile lui Forberg, pe care Vaihinger le aprobă fără nicio rezervă. Oamenii cred atât în posibilitatea unui acord al tuturor judecăţilor în viitor, cât şi în ce priveşte binele sau ideea răspândirii dreptăţii peste tot. Insă trebuie să se ştie că „imperiul adevărului este un ideal" şi că niciodată nu se va realiza acel „consensus omnium", atât de arzător dorit de republica învăţaţilor. Cu toate acestea interesul pentru adevăr nu va pieri niciodată din

pieptul omului gânditor, iar acesta va cere „să se lucreze din toate puterile împotriva eroarei, răspândind adevărul în toate părţile, adecă să se procedeze în aşa fel, *caşi când* eroarea ar trebui să dispară odată complet, întronându-se domnia adevărului". (737).

La fel se prezintă lucrurile şi cu domeniul binelui, căci omul bun doreşte incontinuu realizarea impărăţiei lui Dumnezeu pe pământ, care constă din adevăr şi dreptate. Impotriva unei lumi imorale, omul nu trebuie să se descurajeze, ci trebue să tindă mereu a face binele, să creadă în virtute, căci „ea va învinge în sfârşit", iar faptele bune nu vor pieri niciodată în cursul neregulat al lucrurilor. Dacă însă existenţa lui Dumnezeu nu-ţi poate fi dovedită pe calea ştiinţei, inima îţi spune totuşi *„să lucrezi astfel caşi când acesta ar exista"*, arătând prin aceasta că ai o religie.

Kant susţine, după interpretarea lui Vaihinger, acelaş lucru. El nu spune: „trebuie să lucrezi astfel, caşi când obligaţiile tale ar fi imperative divine", ci: „cine lucrează moral, acela lucrează caşi când un Dumnezeu i-ar fi precis acel mod de acţiune" sau „dacă vrei să lucrezi moral, atunci trebuie să lucrezi caşi când un Dumnezeu, caşi când Dumnezeul tău ţi-ar fi poruncit aceasta".

Religia nu e lucru indiferent, afirmă Forberg, ci e datorie, obligaţie, *„sie ist Pflicht"*. E o datorie să credem într'o guvernare morală a lumii, într'un Dumnezeu care conduce lumea după legi morale. Această credinţă nu constituie însă pentru noi o datorie, dacă privim lucrurile din punct de vedere teo-

retic, ci numai din punct de vedere practic. Cu alte cuvinte „nu e o datorie a crede că există o guvernare morală a lumii sau un Dumnezeu, ca conducător moral al lumii, însă este pur şi simplu *o datorie să lucrezi astfel caşi când ai crede că există*". (739).

Această concepţie despre religie îi aduse lui Forberg, care era director de liceu în Saalfeld o cercetare disciplinară, care însă rămase fără consecinţă pentru situaţia sa, mulţumită faptului că a avut judecători cumsecade. După această cercetare el publică o apologie intitulată: „*Friedrich Carl Forbergs Apologie seines angeblichen Atheismus*", (Gotha, Justus Perthes 1799, 181 p.) în care-şi lămureşte şi mai precis punctul său de vedere. El afirmă cu tărie că ateismul teoretic fiind o chestie de *speculaţie* nu constituie în sine ceva periculos şi agresiv; ceva mai mult, este o experienţă pe care o face fiecare odată în vieaţă cu propria-i inimă. Cu totul altceva este însă *ateismul practic* întrucât, afirmându-ţi necredinţa în Dumnezeu prin fapte, constitui prin aceasta un pericol. „Necredinţa practică este egoism josnic"; „cine nu crede practic în niciun Dumnezeu acela e un ateu"; „virtutea fără religie e o contradicţie". (740).

Ordinea morală a lumii este desigur o ficţiune „însă omul bun lucrează bine, deşi teoretic nu crede într'o ordine morală a lumii; practic lucrează însă astfel, caşi când ar crede în existenţa unei asemenea ordine (751).

Comparând această concepţie cu cea reprezentată de Fichte constatăm că la Fichte există o ordine

morală a lumii, însă afirmația lui se bazează numai pe speculație. e pur teoretică. Omul lui Fichte zice: „nu pot lucra moral dacă nu există o ordine morală a lumii, pot lucra moral numai pentrucă există o asemenea ordine". Omul religiei lui *„cași când"*, reprezentată de Forberg și adoptată de Vaihinger, spune dimpotrivă: „Lucrez moral chiar dacă nu există o ordine morală, deși nu există, însă lucrez astfel, cași când ar exista o asemenea ordine". (751).

Așadar religia este o ficțiune și ca orice ficțiune are utilitate pentru vieața practică. Religia nu are de îndeplinit în vieața omenească o funcție decorativă, ci un rol practic, din această cauză ea este și trebuie să ne fie o datorie, căci virtutea fără religie e o simplă amăgire, iar vieața fără virtute e goală de orice sens.

IX. Consideraţii critice finale [1]

Din discuţiile anterioare s'a putut vedea, în general, scheletul concepţiei ficţionaliste a lui Vaihinger, precum şi înrudirea ei cu direcţia biologică a pragmatismului anglo-american, întrucât caşi acesta pune accentul nu pe latura teoretică a gândirii, ci pe cea practică. Gândirea este o funcţiune de natură biologică al cărei ultim scop e acţiunea şi posibilitatea ei, iar lumea reprezentărilor nu e decât un instrument de orientare în mediul extern, o ţesătură de ficţiuni pline de contradicţii logice. Chiar şi categoriile au aceeaşi natură, nefiind altceva decât nişte instrumente comode de dominare a masselor de sensaţii, fiind produse ale unei necesităţi practice. Adevărul însuşi nu-i decât „greşala cea mai utilă".

Pentru Vaihinger nu există „logicul", „universal valabilul", deoarece mintea noastră operând numai cu ficţiuni, adecă cu produse contradictorii atât în constituţia lor intrinsecă, cât şi cu realitatea, ea nu poate ajunge decât la creaţiuni subiective, creaţiuni

1) Vezi în această privinţă şi: *Willy Moog*. Die deutsche Philosophie des 20. Jahrhunderts. Stuttgart, Ferdinand Enke 1922, VIII+280 pag.

care nu-şi au valabilitate pentru toată lumea, ci numai pentru un individ sau cel mult pentru o serie de indivizi. Aşadar prima consecinţă a ficţionalismului său este subiectivismul şi relativismul.

Dar dacă toate conceptele cu care operează mintea noastră poartă pecetea implacabilă a subiectivului, atunci ce încredere le mai pot eu acorda? Mai reprezintă ele raporturi constante între fenomene, mai fac ele posibilă prevederea în ştiinţă? E drept, Vaihinger afirmă că deşi contradictorii, ele duc totuşi la rezultate juste, dar cu aceasta nu a lămurit deloc existenţa logicului, ci a aruncat doar un cuvânt gratuit, al cărui rezultat este o totală neîncredere în ştiinţă. De aci a doua consecinţă a ficţionalismului. scepticismul.

Ce urmăreşte Vaihinger cu teoria sa asupra ficţiunilor? Să ne explice *mecanismul lor*, adecă să ne facă posibilă *cunoaşterea lor?* Bine, dar dacă toate noţiunile, categoriile, teoriile şi concepţiile în general sunt ficţiuni al căror scop nu e cunoaşterea, ci acţiunea, atunci nu cade şi teoria lui Vaihinger sub învinuirea de ficţiune (ca teorie) şi ca atare nu mai e în stare să facă posibilă cunoaşterea? Ficţiunile fac posibilă acţiunea, afirmă Vaihinger. Dar teoria ficţionalismului care este, cum văzurăm, tot o ficţiune, ce acţiune face posibilă? Vaihinger neprevăzând obiecţia nu răspunde desigur nimic. Dar dacă teoria lui asupra ficţiunii nu face posibilă nici acţiunea, nici cunoaşterea, atunci nu mai încape nicio îndoială că ea e de prisos.

Ceva mai mult. Dacă întreaga lume a reprezentărilor constituie ficţiuni, iar ficţiunile sunt de natură subiectivă şi nu obiectivă, atunci înseamnează că nici el nu poate ridica pretenţii de obiectivitate în ceeace priveşte teoria sa, fiind forţat de logica lucrurilor să fie de acord cu noi, că şi afirmaţiile sale nu sunt decât umile păreri personale, neconfirmate de realitatea obiectivă.

Teoria ficţionalistă e plină de inconsecvenţe. Pe de o parte ea ne-a dus la suprimarea logicului, a adevărului universal valabil, iar pe de alta ne întoarce la presupunerea acestuia. Căci într'adevăr, de unde ştim noi că ficţiunile sunt creaţiuni contradictorii cu sine şi cu realitatea, dacă n'am presupune existenţa unei unităţi de măsură exacte, *în raport cu care să constatăm imperfecţiunea celor dintâi?* Aceasta înseamnează că atunci când ne dăm seama de insuficienţa ficţiunilor, mintea noastră a presupus deja existenţa unor creaţiuni logice, valabile pentru toate minţile crescute şi educate în coordonatele aceleaşi culturi.

Lucrând cu ficţiuni, adecă cu noţiuni ce nu reprezintă natura exactă a realităţii, mintea noastră nu e capabilă să prindă realitatea, ci numai aparenţa ei. Se confirmă aceasta de către experienţă? E o problemă ce rămâne deschisă şi la care viitorul va avea să răspundă, atunci când cercetările ştiinţifice vor fi făcut un progres uriaş, iar rezultatele la care vor ajunge, le vor da posibilitatea să-şi spună ultimul cuvânt.

Punându-ne pe teren etic, vom constata că fictionalismul duce și aci la consecințe grave. Căci dacă cineva lucrează sau gândește într'un anumit fel, considerând acest mod de lucru al său *cași când* ar fi cel bun, deși în realitate nu e bun, sau când cineva e perfect convins de exactitatea contrarului de ceeace face și totuși lucrează în alt mod, având în vedere numai utilitatea practică, atunci ce criterii mai putem admite în etică pentru delimitarea binelui de rău, a falsului de adevăr? Desigur că niciunul, iar rezultatul va fi, fără îndoială, dezastruos pentru omenire.

Privită superficial, concepția lui Vaihinger apare ca foarte ademenitoare, ispititoare chiar pentru punctul său de vedere, dar adâncită puțin, ajungem inevitabil la consecințe care sunt în cea mai perfectă contradicție atât cu logica cât și cu etica vremii. Plecând dela un punct de vedere naturalist — influențat fiind de Lange și de întreaga concepție pragmatisto-pozitivistă —, el a încercat a aplica legile naturii la cele ale spiritului, considerând cunoașterea ca fiind un act de origină biologică. Rezultatele la care a ajuns ne-au confirmat încă odată părerea că spiritul își are legile lui și materia pe ale ei, iar reducerea unora la altele nu e decât o amăgire filosofică, la care în zadar ne vom încerca forțele pe viitor, deoarece trecutul ne-a dovedit contrariul.

Cu toate acestea Vaihinger rămâne un cugetător original și fecund, capabil de multe subtilități și nuanțe fine de gândire, dela care se vor inspira multe generații în viitor.

TABLA DE MATERII